

- Scarborough, I. (2023). *Moscow's heavy shadow: The violent collapse of the USSR*. Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/j.ctv2wr4w7v>
- Schiek, S. (2022). Politics of stability in Kazakhstan: Informal institutions and regime maintenance. *Europe-Asia Studies*, 74(2), 266-287. <https://doi.org/10.1080/09668136.2022.2034746>
- Skocpol, T. (1979). *States and social revolutions: A comparative analysis of France, Russia and China*. Cambridge University Press.
- Smele, J. D. (2015). *The "Russian" Civil Wars, 1916-1926: Ten years that shook the world*. Oxford University Press.
- State Archive of Mangystau Region. Fond 17, inventory 1, file 15, folio 137.
- State Archive of Mangystau Region. Fond 294, inventory 1, file 1, folios 3-4.
- Thelen, K. (2004). *How institutions evolve: The political economy of skills in Germany, Britain, the United States, and Japan*. Cambridge University Press.
- Tilly, C. (1992). *Coercion, capital, and European states, AD 990-1992 (Rev. ed.)*. Blackwell.
- Tolstov, V. S. (1921). *Ot krasnykh lap v neizvestnuiu dal [From the Reds' clutches into the unknown]*. Pressa.
- Tutumlu, A. (2021). Central Asia: From dark matter to a dark curtain? *Central Asian Survey*, 40(4), 504-522. <https://doi.org/10.1080/02634937.2021.1991886>
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). University of California Press.
- Zanca, R. (2021). Writing about peoples of Central Asia: Civil society, authorship, and the politics of knowledge. *Central Asian Survey*, 40(4), 523-538. <https://doi.org/10.1080/02634937.2021.1965088>

FTAMP 11.15.25

DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.95.3.010>

Ж. Е. Ишукбаев^{1*} , Г. Б. Есетова²

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан

*E-mail: i.zhan65@mail.ru

МҰНАЙ КІРІСТЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ШЫҒЫНДАРҒА ӘСЕРІ: ҚАЗАҚСТАН МЕН ӘЗІРБАЙЖАН МЫСАЛЫНДАҒЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан мен Әзірбайжан мысалында мұнай кірістерінің әлеуметтік шығындарға ықпалы салыстырмалы түрде талданады. Зерттеудің мақсаты - мұнай-газ кірістерінің бюджетке және одан білім беру, денсаулық сақтау мен әлеуметтік қорғау бағдарламаларына өту тетіктерін анықтау, егемен қорлардың тұрақтандыру рөлін бағалау және әлеуметтік қаржыландырудың орнықтылығын күшейту жолдарын негіздеу. Зерттеу 2015-2025 жылдарды қамтитын салыстырмалы жағдайлық дизайнға, құжаттық талдауға және сипаттамалық статистикаға сүйенеді. IMF, World Bank, UNDP, OECD, ILO, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі мен Қаржы министрлігі, Әзірбайжанның Мемлекеттік статистика комитеті және SOFAZ ресми деректері өзара тексерілді. Нәтижелер екі елде де мұнай қорлары бюджеттік күйзелісті жұмсартатынын, бірақ трансферттерге тұрақты сүйену мұнайдан тыс кірістерді жұмылдыру мен шығыс тиімділігін әлсіретуі мүмкін екенін көрсетті. Қазақстанда дискрециялық Ұлттық қор трансферттері, Әзірбайжанда SOFAZ-дан бюджетке ірі трансферттер әлеуметтік міндеттемелердің тұрақтылығын мұнай циклімен байланыстырады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы - себептілік туралы артық тұжырым жасамай, мұнай кірісінен әлеуметтік нәтижеге дейінгі «қор-бюджет-бағдарлама-нәтиже» арнасын бірізді салыстыруында. Практикалық ұсыныстар фискалдық ережені күшейтуге, мұнайдан тыс кірістерді арттыруға, нәтижеге бағдарланған бюджеттеуге және адами капитал көрсеткіштерін қор трансферттерімен байланыстыруға бағытталған.

Түйін сөздер: мұнай кірістері, әлеуметтік шығындар, фискалдық тұрақтылық, Ұлттық қор, SOFAZ, адами капитал, ресурстық тәуелділік, экономиканы әртараптандыру.

Ишпекбаев Ж. Е. ^{1*}, Есетова Г. Б. ²

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая

г. Алматы, Казахстан

*E-mail: i.zhan65@mail.ru

ВЛИЯНИЕ НЕФТЯНЫХ ДОХОДОВ НА СОЦИАЛЬНЫЕ РАСХОДЫ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА И АЗЕРБАЙДЖАНА

Аннотация

В статье проведен сравнительный анализ влияния нефтяных доходов на социальные расходы Казахстана и Азербайджана. Цель исследования - выявить механизмы прохождения нефтегазовых поступлений через государственный бюджет к программам образования, здравоохранения и социальной защиты, оценить стабилизационную роль суверенных фондов и обосновать меры по повышению устойчивости социального финансирования. Исследование охватывает 2015-2025 гг. и основано на сравнительном дизайне кейсов, документальном анализе и описательной статистике. Данные IMF, World Bank, UNDP, OECD, ILO, Национального Банка и Министерства финансов Казахстана, Государственного комитета статистики Азербайджана и SOFAZ сопоставлены методом триангуляции. Результаты показывают, что нефтяные фонды в обеих странах смягчают бюджетные шоки, однако устойчивое использование трансфертов может ослаблять мобилизацию ненефтяных доходов и стимулы к повышению эффективности расходов. В Казахстане дискреционные трансферты из Национального фонда, а в Азербайджане масштабные перечисления SOFAZ в бюджет связывают устойчивость социальных обязательств с нефтяным циклом. Научная новизна состоит в последовательном сравнении канала «фонд-бюджет-программа-результат» без необоснованного приписывания причинности простой корреляции. Практические рекомендации включают укрепление фискального правила, рост ненефтяных доходов, развитие бюджетирования, ориентированного на результат, и привязку трансфертов к измеримым показателям человеческого капитала.

Ключевые слова: нефтяные доходы, социальные расходы, фискальная устойчивость, Национальный фонд, SOFAZ, человеческий капитал, ресурсная зависимость, диверсификация экономики.

J. E. Ishpekbaev^{1*}, G. B. Yesetova²

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

Almaty, Kazakhstan

*E-mail: i.zhan65@mail.ru

THE IMPACT OF OIL REVENUES ON SOCIAL EXPENDITURES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF KAZAKHSTAN AND AZERBAIJAN

Abstract

This article compares how oil revenues affect social expenditures in Kazakhstan and Azerbaijan. It aims to identify the mechanisms through which hydrocarbon receipts pass from sovereign funds and the state budget to education, health, and social protection programmes; assess the stabilisation role of the two oil funds; and develop measures that can improve the sustainability of social financing. The study covers 2015-2025 and uses a comparative case-study design, documentary analysis, and descriptive statistics. Evidence from the IMF, World Bank, UNDP, OECD, ILO, the National Bank and Ministry of Finance of Kazakhstan, the State Statistical Committee of Azerbaijan, and SOFAZ was triangulated. The results show that sovereign oil funds cushion fiscal shocks in both countries, but persistent reliance on transfers may weaken non-oil revenue mobilisation and incentives to improve spending efficiency. In Kazakhstan, discretionary National Fund transfers, and in Azerbaijan, large SOFAZ transfers to the state budget, link the sustainability of social commitments to the oil cycle. The article's originality lies in

tracing the fund-budget-programme-outcome chain while avoiding causal claims based on simple co-movement. Policy recommendations focus on strengthening fiscal rules, increasing non-oil revenues, expanding performance-based budgeting, and linking resource transfers to measurable human-capital outcomes.

Keywords: oil revenues, social expenditures, fiscal sustainability, National Fund, SOFAZ, human capital, resource dependence, economic diversification.

Кіріспе

Қазіргі жаһандану жағдайында табиғи ресурстарға бай мемлекеттердің экономикалық және әлеуметтік дамуы табиғи ресурстардан түсетін кірістерді тиімді басқару деңгейімен тікелей байланысты. Әсіресе мұнай өндіруші елдер үшін мұнай секторынан түсетін табыстар мемлекеттік бюджеттің маңызды кіріс көздерінің бірі болып табылады және әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асырудың негізгі қаржылық ресурсы саналады. Мұнай кірістері білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау, инфрақұрылымды дамыту және халықтың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған мемлекеттік бағдарламаларды қаржыландыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар табиғи ресурстардан алынатын жоғары кірістер экономиканың тұрақты өсуіне ықпал еткенімен, олардың әлемдік нарықтағы бағаның өзгеруіне тәуелді болуы мемлекеттік қаржының тұрақтылығына елеулі тәуекелдер туғызады. Осыған байланысты мұнай кірістерін тиімді басқару мәселесі қазіргі экономикалық ғылымдағы өзекті зерттеу бағыттарының бірі болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерге шолу

Экономикалық әдебиеттерде табиғи ресурстардың экономикалық дамуға ықпалы әртүрлі теориялық тұжырымдамалар арқылы түсіндіріледі. Sachs пен Warner табиғи ресурстарға шамадан тыс тәуелді мемлекеттердің ұзақ мерзімді экономикалық өсімі салыстырмалы түрде баяу болуы мүмкін екенін дәлелдеп, бұл құбылысты «ресурстық қарғыс» теориясы арқылы түсіндірген. Ross табиғи ресурстардан түсетін мол кірістердің мемлекеттік басқару сапасына, институционалдық дамуға және әлеуметтік саясатқа әсерін зерттей отырып, мұнай табыстарын тиімді басқарудың маңыздылығын негіздеген. Van der Ploeg табиғи ресурстар экономикалық өсудің көзі болуымен қатар, дұрыс басқарылмаған жағдайда макроэкономикалық тұрақсыздықтың себебіне айналуы мүмкін екенін көрсетеді.

Қазақстан мен Әзірбайжан табиғи ресурстарға, әсіресе мұнай мен газ қорларына бай мемлекеттер ретінде мұнай кірістерін әлеуметтік саясатты қаржыландырудың негізгі көзі ретінде пайдаланып келеді. Екі мемлекет те мұнай экспортынан елеулі көлемде кіріс алып, бұл қаражатты мемлекеттік бюджет пен ұлттық әл-ауқат қорлары арқылы әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыруға бағыттайды. Қазақстанда бұл функцияны Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры жүзеге асырса, Әзірбайжанда Мемлекеттік мұнай қоры (SOFAZ) атқарады. Аталған қорлардың негізгі мақсаты - мұнай бағасының әлемдік нарықтағы құбылмалылығынан мемлекеттік бюджетті қорғау, қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету және табиғи ресурстардан түсетін табыстарды болашақ ұрпақтың мүддесі үшін сақтау.

Соңғы жылдары әлемдік экономикада орын алған COVID-19 пандемиясы, геосаяси тұрақсыздық, инфляциялық қысым және энергетикалық нарықтағы құрылымдық өзгерістер мұнай экспорттаушы мемлекеттердің қаржы саясатына жаңа талаптар қойды. Мұнай бағасының құбылуы мемлекеттік бюджет кірістерінің өзгеруіне әсер етіп, әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландырудың тұрақтылығына ықпал етті. Сонымен қатар жаңартылатын энергия көздерінің үлесінің артуы мен «жасыл экономикаға» көшу үрдісі ұзақ мерзімді перспективада мұнай кірістерінің төмендеу қаупін күшейтіп отыр. Бұл жағдай Қазақстан мен Әзірбайжан үшін экономиканы әртараптандырудың, мұнайдан тыс секторларды дамытудың және әлеуметтік шығындардың тиімділігін арттырудың маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі Қазақстан мен Әзірбайжанның әлеуметтік-экономикалық дамуында мұнай кірістерінің ерекше орын алуымен және әлеуметтік шығындардың тұрақтылығын қамтамасыз етудің тиімді тетіктерін анықтау қажеттілігімен негізделеді. Екі мемлекеттің

тәжірибесін салыстырмалы талдау мұнай кірістерін басқарудың тиімді үлгілерін анықтауға, олардың әлеуметтік саясатқа ықпалын бағалауға және мемлекеттік қаржы жүйесін жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстан мен Әзірбайжандағы мұнай кірістерінің әлеуметтік шығындарға әсерін салыстырмалы түрде талдау және әлеуметтік салаларды қаржыландыру тиімділігін арттыру бағыттарын ғылыми тұрғыдан негіздеу.

Осы мақсатқа қол жеткізу үшін келесі міндеттер қойылды: мұнай кірістері мен әлеуметтік шығындардың теориялық-әдіснамалық негіздерін зерттеу; Қазақстан мен Әзірбайжандағы мұнай кірістерінің динамикасын талдау; әлеуметтік шығындардың құрылымы мен даму үрдістерін бағалау; мұнай кірістері мен әлеуметтік шығындар арасындағы өзара байланысты анықтау; сондай-ақ мұнай кірістерін басқаруды жетілдіру және әлеуметтік шығындардың тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу нысаны – Қазақстан мен Әзірбайжанның мемлекеттік қаржы жүйесіндегі мұнай кірістері мен әлеуметтік шығындар. Зерттеу пәні - мұнай кірістерінің әлеуметтік шығындардың көлемі мен құрылымына ықпал ету тетіктері.

Зерттеудің әдіснамалық негізін салыстырмалы талдау, статистикалық талдау, жүйелік тәсіл, экономикалық салыстыру және ғылыми әдебиеттерді жинақтау әдістері құрайды. Ақпараттық база ретінде Дүниежүзілік банктің, Халықаралық валюта қорының, БҰҰ Даму бағдарламасының, Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының, Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің, Әзірбайжан Республикасының Мемлекеттік статистика комитетінің және SOFAZ-тың ресми статистикалық деректері пайдаланылды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы Қазақстан мен Әзірбайжан мысалында мұнай кірістерінің әлеуметтік шығындарға ықпалын кешенді салыстырмалы талдау, әлеуметтік шығындардың тиімділігін бағалау және мұнай кірістерін басқаруды жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу арқылы айқындалады. Зерттеу нәтижелері табиғи ресурстарға тәуелді мемлекеттердің бюджеттік тұрақтылығын қамтамасыз ету, әлеуметтік саясаттың тиімділігін арттыру және ұзақ мерзімді орнықты экономикалық дамуды қалыптастыру мәселелерін ғылыми және практикалық тұрғыдан жетілдіруге үлес қосады.

Табиғи ресурстарға тәуелді экономикаларды түсіндіретін әдебиет бір ғана «ресурстық қарғыс» тезисімен шектелмейді. Ерте зерттеулер экспорттық өрлеудің нақты айырбас бағамы мен өндіріс құрылымына ықпалын «голланд ауруы» арқылы түсіндірді (Corden & Neary, 1982). Кейінгі еңбектер ресурстық молшылықтың өсуге ықпалын институттар, фискалдық тәртіп және саяси ынталандырулар арқылы байланыстырады (Auty, 1993; Gelb, 1988; Sachs & Warner, 2001; Frankel, 2010). Осы бағыттағы сындар ресурстың өзі емес, оны есепке алу тәсілі мен басқару ортасы нәтижені анықтайтынын көрсетеді (Brunnschweiler & Bulte, 2008; Lederman & Maloney, 2007; James, 2015; Badeeb et al., 2017).

Институционалдық түсіндіруде сапалы мемлекеттік институттар рентаны қоғамдық игілікке айналдырады, ал әлсіз институттар рентаны иемдену мен проциклдік шығынды күшейтеді (Mehlum et al., 2006; Tornell & Lane, 1999; Karl, 1997; Tsani, 2013). Мұнай кірістерінің саяси режимдерге әсерін талдаған еңбектер есеп берушілік пен өкілдік тетіктерінің әлсіреу қаупіне назар аударады (Ross, 2001; Haber & Menaldo, 2011; Ross, 2012). Сондықтан мұнай қорының болуы өздігінен тиімділік кепілі емес; қордың ережесі, бюджетпен байланысы, аудиті және парламенттік-қоғамдық бақылауы шешуші мәнге ие (Kolstad & Wiig, 2009; Corrigan, 2014).

Фискалдық арна бойынша мұнай бағасының өсуі шығысты тез ұлғайтып, баға төмендегенде оны саяси және әлеуметтік себептермен баяу қысқартатын асимметрия туғызады (Arezki & Ismail, 2013; Farzanegan & Markwardt, 2009). Мұндай құбылмалылық ұзақ мерзімді өсімді әлсіретеді және бюджеттік жоспарлаудың сапасын төмендетеді (Bleaney & Halland, 2014; Collier & Goderis, 2012). Тұрақтандыру және жинақтау қорлары осы тәуекелді жұмсартуға көмектеседі, бірақ қордан трансферттер нақты фискалдық ережеге, орта мерзімді шығыс шегіне және мұнайдан тыс теңгерім көрсеткішіне бағынғанда ғана нәтижелі болады (Davis et al., 2001; van der Ploeg & Venables, 2011; van der Ploeg, 2011; Venables, 2016).

Әлеуметтік шығындардың тиімділігі олардың номиналды көлемімен ғана өлшенбейді. Адами капитал теориясы білім мен денсаулыққа жұмсалған қаражаттың өнімділік пен табысқа ұзақ мерзімді ықпалын негіздейді (Becker, 1993); ал сарқылатын ресурс рентасын өндірілетін капиталға айналдыру ұрпақаралық әділеттіліктің шарттарының бірі болып саналады (Hartwick, 1977). Ресурстық кірістер білім беруді автоматты түрде басымдыққа айналдырмайтынын эмпирикалық зерттеулер де көрсетеді (Gylfason, 2001; Cockx & Francken, 2016). Осы себепті әлеуметтік шығындар қолжетімділік, сапа, нысаналылық және нәтиже көрсеткіштерімен бірге бағалануы тиіс (Stiglitz, 2012).

Каспий өңіріне арналған зерттеулер Қазақстан мен Әзірбайжанда мұнай рентасын қайта бөлу тетіктері экономиканың ауқымы, мемлекеттік компаниялардың рөлі және бюджеттік институттар бойынша ерекшеленетінін көрсетеді (Kalyuzhnova, 2008; Najman et al., 2008; Esanov et al., 2001). Жалпы теориялық синтез мұнай кірісі әлеуметтік дамуға үш шарт орындалғанда орнықты ықпал етеді деген аналитикалық болжамға әкеледі: біріншіден, түсім мен трансферттің айқын ережесі; екіншіден, мұнайдан тыс кірістерді жұмылдыру; үшіншіден, әлеуметтік бағдарламаларды нәтижелер бойынша бағалау (Humphreys et al., 2007).

Мұнай кірістері табиғи ресурстарға бай мемлекеттердің мемлекеттік қаржы жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Олар мұнай өндіру, экспорттау, роялти төлемдері, корпоративтік табыс салығы, экспорттық кедендік баждар, өнімді бөлу туралы келісімдерден түсетін төлемдер және ұлттық мұнай компанияларының дивидендтері арқылы қалыптасады. Бұл кірістер мемлекеттік бюджеттің табыс бөлігін толықтырумен қатар, экономиканың стратегиялық секторларын дамытуға, әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыруға және инвестициялық жобаларды іске асыруға мүмкіндік береді. Сондықтан мұнай кірістерін тиімді басқару табиғи ресурстарға тәуелді мемлекеттердің қаржы саясатының негізгі бағыттарының бірі болып саналады (International Monetary Fund, 2025b).

Экономикалық теорияда мұнай кірістері «ресурстық рента» ұғымымен тығыз байланысты. Ресурстық рента - табиғи ресурстарды өндіруден алынатын жалпы табыс пен оларды барлау, өндіру және өткізуге жұмсалған шығындар арасындағы айырмашылық. Дүниежүзілік Банктің әдістемесіне сәйкес табиғи ресурстар рентасы елдің табиғи капиталын пайдаланудан алынатын экономикалық пайданы сипаттайтын маңызды көрсеткіш болып табылады (World Bank, 2025).

Мұнай кірістерінің мемлекеттік бюджеттегі рөлі әр мемлекеттің экономикалық құрылымына байланысты ерекшеленеді. Мұнай экспорттаушы елдерде мұнай секторынан түсетін салықтық және салықтық емес түсімдер бюджеттің елеулі бөлігін құрайды. Бұл қаражат әлеуметтік қорғау, білім беру, денсаулық сақтау, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, көлік инфрақұрылымы және өңірлік даму бағдарламаларын қаржыландыруға бағытталады. Сонымен қатар мұнай кірістері макроэкономикалық тұрақтылықты сақтауда, мемлекеттік борыш деңгейін бақылауда және дағдарыс кезеңдерінде бюджетті қолдауда маңызды рөл атқарады (International Monetary Fund, 2025b).

Қазақстан Республикасында мұнай-газ секторы ұлттық экономиканың жетекші салаларының бірі болып табылады. Мұнай секторынан түсетін түсімдердің едәуір бөлігі Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына жинақталады. Ұлттық қордың негізгі міндеттері - мұнай кірістерін жинақтау, мемлекеттік бюджетті тұрақтандыру, мұнай бағасының құбылмалылығының теріс әсерін төмендету және болашақ ұрпақ үшін қаржы ресурстарын сақтау болып табылады (Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі, 2025). Ұлттық қордан республикалық бюджетке кепілдендірілген және мақсатты трансферттер бөлінуі әлеуметтік бағдарламалардың үздіксіз қаржыландырылуына мүмкіндік береді.

Әзірбайжан Республикасында осыған ұқсас функцияларды Әзірбайжан Республикасының Мемлекеттік мұнай қоры (State Oil Fund of Azerbaijan Republic - SOFAZ) орындайды. Қор мұнай мен газ экспортынан түсетін кірістерді жинақтап, оларды тиімді инвестициялау арқылы мемлекеттік қаржының тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар SOFAZ әлеуметтік және инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыруға қатысады, ұлттық экономиканың тұрақты

дамуына және мұнай кірістерін ұтымды пайдалануға ықпал етеді (State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, 2025).

Дегенмен мұнай кірістеріне шамадан тыс тәуелділік белгілі бір экономикалық тәуекелдерді туындатады. Әлемдік мұнай бағасының құбылмалылығы мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігінің тұрақсыздығына алып келуі мүмкін. Мұндай жағдайда әлеуметтік шығындарды бұрынғы деңгейде сақтау қиындайды, бюджет тапшылығының өсу қаупі артады және мемлекеттік инвестициялық бағдарламаларды қайта қарау қажеттілігі туындайды. Сондықтан көптеген мұнай экспорттаушы мемлекеттер бюджеттік ережелерді енгізу, ұлттық әл-ауқат қорларын қалыптастыру және экономиканы әртараптандыру саясатын жүргізу арқылы бұл тәуекелдерді азайтуға ұмтылады (World Bank, 2024).

Экономикалық әдебиеттерде мұнайға тәуелді елдердің даму ерекшеліктері «ресурстық қарғыс» (resource curse) және «голланд ауруы» (Dutch disease) теориялары арқылы түсіндіріледі. Sachs пен Warner табиғи ресурстарға шамадан тыс тәуелді елдерде ұзақ мерзімді экономикалық өсімнің баяулауы, институционалдық даму деңгейінің төмендеуі және экономиканың әртараптандырылуының тежелуі мүмкін екенін көрсетеді (Sachs & Warner, 2001). Сонымен қатар табиғи ресурстар экспортының артуы ұлттық валютаның нығаюына әсер етіп, өңдеуші өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы сияқты экспортқа бағытталған басқа салалардың халықаралық бәсекеге қабілеттілігін төмендетуі ықтимал. Бұл құбылыс экономикалық құрылымның теңгерімсіздігіне алып келіп, ұзақ мерзімді даму перспективасына кері әсерін тигізеді (Corden & Neary, 1982).

Осыған байланысты қазіргі кезеңде мұнай кірістерін тиімді басқару тек бюджетті толықтыру құралы ғана емес, сонымен қатар тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуды қамтамасыз ететін маңызды мемлекеттік саясаттың бағыты ретінде қарастырылады. Мұнайдан түсетін қаржы ресурстарын адами капиталды дамытуға, инновациялық өндірістерді қолдауға, білім мен ғылымды дамытуға және экономиканы әртараптандыруға бағыттау табиғи ресурстарға тәуелділікті азайтуға мүмкіндік береді (Hartwick, 1977).

Әлеуметтік шығындар – мемлекеттің халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға, әлеуметтік әл-ауқатын жақсартуға және адами капиталды дамытуға бағытталған қаржылық ресурстарының жиынтығы. Олар мемлекеттік бюджеттің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және қоғамның әлеуметтік тұрақтылығын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Әлеуметтік шығындарға білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, әлеуметтік сақтандыру, жұмыспен қамту бағдарламалары, тұрғын үймен қамтамасыз ету, мәдениет, спорт, жастар саясаты және халықтың осал топтарын қолдауға арналған шығындар жатады. Бұл шығындардың негізгі мақсаты - азаматтардың өмір сүру сапасын арттыру, әлеуметтік теңсіздікті азайту және тұрақты экономикалық дамуға қолайлы жағдай қалыптастыру (OECD, n.d.).

Қазіргі экономикалық теорияда әлеуметтік шығындар тек тұтынушылық сипаттағы мемлекеттік шығыстар ретінде емес, ұзақ мерзімді экономикалық өсудің маңызды факторы болып табылатын адами капиталға салынатын инвестициялар ретінде қарастырылады. Беккердің адами капитал теориясына сәйкес білім беру мен денсаулық сақтауға жұмсалатын шығындар еңбек өнімділігі мен экономикалық өсудің маңызды факторы болып табылады (Becker, 1993). Халықаралық Валюта Қорының әдіснамасы бойынша әлеуметтік шығындар еңбек ресурстарының сапасын арттыруға бағытталған мемлекеттік шығыстардың негізгі құрамдас бөлігі болып табылады (International Monetary Fund, 2014).

Экономист Джозеф Стиглиц әлеуметтік шығындарды қоғамдағы әлеуметтік теңсіздікті төмендетудің және инклюзивті экономикалық өсуді қамтамасыз етудің маңызды құралы ретінде қарастырады. Оның пікірінше, мемлекет білім беру мен денсаулық сақтау жүйесіне жеткілікті көлемде инвестиция салған жағдайда халықтың еңбек әлеуеті артып, экономиканың бәсекеге қабілеттілігі күшейеді (Stiglitz, 2012). Осыған байланысты әлеуметтік саясаттың тиімділігі мемлекеттік шығындардың көлемімен ғана емес, олардың нәтижелілігімен де бағаланады.

Әлеуметтік шығындардың құрылымы әр мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіне, демографиялық жағдайына және мемлекеттік саясаттың басымдықтарына байланысты ерекшеленеді. OECD Government at a Glance және OECD Social Expenditure Database мате-

риалдары бойынша әлеуметтік шығындарға зейнетақы, денсаулық сақтау, білім беру, жұмыссыздық бойынша төлемдер, тұрғын үй бағдарламалары және әлеуметтік көмек жатады (OECD, 2023).

Қазақстан Республикасы мен Әзірбайжан Республикасында әлеуметтік шығындардың негізгі бөлігі білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесіне бағытталады. Соңғы жылдары екі мемлекетте де мемлекеттік бюджеттен әлеуметтік салаға бөлінетін қаражат көлемі біртіндеп ұлғайып келеді. Бұл үрдіс мемлекеттік статистикалық деректерде көрініс тапқан (State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2025). Сонымен қатар мұнай секторынан түсетін кірістердің артуы әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыру мүмкіндігін кеңейтеді (International Monetary Fund, 2025a).

Дегенмен әлеуметтік шығындардың мұнай кірістеріне тәуелді болуы белгілі бір тәуекелдерді де туындатады. Әлемдік мұнай бағасының төмендеуі немесе мұнай өндірісінің қысқаруы мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігінің азаюына әсер етіп, әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыру көлемін қайта қарауға мәжбүр етуі мүмкін. Сондықтан табиғи ресурстарға бай мемлекеттер бюджеттік жоспарлаудың тиімді жүйесін қалыптастырып, резервтік қорларды пайдалану және экономиканы әртараптандыру шараларын жүзеге асырады (International Monetary Fund, 2025b).

Әлеуметтік шығындардың тиімділігін бағалау халықаралық тәжірибеде бірнеше көрсеткіштер арқылы жүзеге асырылады. Олардың қатарына адам дамуы индексі (HDI), кедейлік деңгейі, халықтың күтілетін өмір сүру ұзақтығы, білім сапасы, жұмыспен қамту деңгейі және табыстар теңсіздігін сипаттайтын Джини коэффициенті жатады (United Nations Development Programme, 2024).

Қазақстан мен Әзірбайжан тәжірибесі көрсеткендей, әлеуметтік шығындардың көлемін ұлғайту өздігінен әлеуметтік әл-ауқаттың жоғарылауына кепілдік бермейді. Бөлінген қаражаттың тиімді пайдаланылуы, мемлекеттік бағдарламалардың нәтижелілігі, қаржының ашық әрі мақсатты жұмсалуды және мемлекеттік басқарудың сапасы шешуші мәнге ие. Сондықтан қазіргі кезеңде нәтижеге бағытталған бюджеттеу қағидаттарын енгізу, мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін тұрақты бағалау және цифрлық басқару құралдарын пайдалану әлеуметтік саясаттың тиімділігін арттырудың маңызды бағыттары болып табылады (Stiglitz, 2012).

Қорытындылай келе, әлеуметтік шығындар мемлекеттің әлеуметтік міндеттемелерін орындаудың негізгі қаржылық құралы ғана емес, сонымен қатар ұзақ мерзімді тұрақты экономикалық өсудің, адами капиталды дамытудың және халықтың әл-ауқатын арттырудың басты факторы болып табылады (Becker, 1993). Қазақстан мен Әзірбайжан жағдайында мұнай кірістерін тиімді басқару әлеуметтік шығындардың тұрақтылығын қамтамасыз етуге, әлеуметтік бағдарламалардың сапасын жақсартуға және ұлттық экономиканың орнықты дамуына ықпал етеді.

Табиғи ресурстарға тәуелді елдердегі мұнай кірістері мен әлеуметтік шығындар арасындағы байланысты зерттеудің теориялық тәсілдері. Табиғи ресурстарға тәуелді мемлекеттерде мұнай кірістері мен әлеуметтік шығындардың өзара байланысын түсіндіру экономикалық ғылымның маңызды зерттеу бағыттарының бірі болып табылады. Мұнай экспортынан түсетін табыстар мемлекеттік бюджеттің негізгі кіріс көздерінің қатарында болғандықтан, олардың әлеуметтік салаларды қаржыландырудағы рөлі ерекше маңызға ие. Соңғы онжылдықтарда мұнайға бай мемлекеттердің экономикалық даму тәжірибесін талдау нәтижесінде табиғи ресурстардан түсетін кірістердің экономикалық өсуге, мемлекеттік қаржының тұрақтылығына және халықтың әл-ауқатына әсерін түсіндіретін бірнеше теориялық тұжырымдамалар қалыптасты. Олардың ішінде ресурстық қарғыс теориясы, тұрақты даму тұжырымдамасы, фискалдық тұрақтылық теориясы, тұрақты табыс (Permanent Income Hypothesis) тұжырымдамасы және табиғи капиталды басқару теориясы кеңінен қолданылады (Ross, 2012).

Экономикалық әдебиетте кең тараған теориялардың бірі - ресурстық қарғыс теориясы (Resource Curse Theory). Оның негізгі идеялары кейіннен Ross пен Van der Ploeg еңбектерінде жан-жақты дамытылды. Бұл теорияға сәйкес табиғи ресурстардың мол қоры экономикалық өсудің кепілі бола бермейді. Керісінше, табиғи ресурстарға шамадан тыс тәуелді мемлекеттерде

өндірістің әртараптандырылуы баяулап, институционалдық даму әлсіреп, мемлекеттік шығындардың тиімділігі төмендеуі мүмкін (van der Ploeg, 2011). Сонымен қатар Sachs пен Warner жүргізген эмпирикалық зерттеулер табиғи ресурстарға тәуелді көптеген елдерде ұзақ мерзімді экономикалық өсудің басқа мемлекеттермен салыстырғанда төмен болғанын көрсетті (Sachs & Warner, 2001).

Ресурстық қарғыс теориясымен тығыз байланысты тағы бір ұғым – «голланд ауруы» (Dutch Disease). Бұл теория бойынша табиғи ресурстар экспортының қарқынды өсуі ұлттық валютаның нығаюына алып келеді, нәтижесінде өндеуші өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы сияқты басқа экспорттық салалардың халықаралық бәсекеге қабілеттілігі төмендейді. Экономиканың мұнай секторына шамадан тыс шоғырлануы еңбек және капитал ресурстарының басқа салалардан мұнай өнеркәсібіне ауысуына себеп болады. Ұзақ мерзімді перспективада мұндай үрдіс экономиканың құрылымдық теңгерімсіздігін күшейтіп, әлеуметтік шығындарды қаржыландырудың тұрақтылығына да теріс әсер етуі мүмкін (Corden & Neary, 1982).

Табиғи ресурстарды тиімді басқаруға қатысты маңызды теориялардың бірі - фискалдық тұрақтылық теориясы. Бұл тәсіл мұнай кірістерінің уақытша сипатқа ие екенін және оларды тұрақты бюджеттік міндеттемелерді қаржыландырудың жалғыз көзі ретінде қарастыруға болмайтынын негіздейді. Халықаралық Валюта Қоры мұнай экспорттаушы мемлекеттерге бюджеттік саясатты ұзақ мерзімді жоспарлау, мұнай бағасының құбылмалылығын ескеру және тұрақтандыру қорларын пайдалану қажеттігін көрсетеді (International Monetary Fund, 2025b). Осы теорияға сәйкес мұнай кірістерінің бір бөлігі жинақталып, экономикалық дағдарыс кезеңдерінде немесе болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін пайдаланылуы тиіс.

Фискалдық тұрақтылық теориясының дамуына тұрақты табыс гипотезасы (Permanent Income Hypothesis) да үлкен ықпал етті. Бұл тұжырымдамаға сәйкес табиғи ресурстардан түсетін уақытша кірістер ұзақ мерзімді тұрақты табыс ретінде қарастырылмауы тиіс. Сондықтан мемлекет мұнай кірістерін толық көлемде ағымдағы тұтынуға жұмсамай, олардың белгілі бір бөлігін инвестициялап немесе резервтік қорларда жинақтауы қажет. Бұл тәсіл бюджеттік тұрақтылықты сақтауға, мемлекеттік шығындардың күрт қысқаруына жол бермеуге және әлеуметтік бағдарламаларды үздіксіз қаржыландыруға мүмкіндік береді (International Monetary Fund, 2025b).

Табиғи ресурстарды ұтымды пайдаланудың тағы бір маңызды теориялық негізі - Хартвик ережесі (Hartwick Rule). Хартвиктің пікірінше, сарқылатын табиғи ресурстардан алынатын экономикалық рентаны физикалық және адами капиталға инвестициялау қажет. Егер табиғи капиталдан алынған табыстар өндірістік капиталға, білім беру жүйесіне, денсаулық сақтауға, ғылым мен инновацияларға инвестицияланса, қоғамның әл-ауқаты ұзақ мерзімді кезеңде төмендемейді (Hartwick, 1977). Сондықтан мұнай кірістерін әлеуметтік шығындар арқылы адами капиталды дамытуға бағыттау тұрақты экономикалық өсудің негізгі алғышарттарының бірі болып есептеледі. Бұл қағида Becker-дің адами капитал теориясымен де үндеседі (Becker, 1993).

Қазіргі халықаралық тәжірибеде мұнай кірістерін басқару мәселесі тұрақты даму тұжырымдамасымен де тығыз байланысты. Бұл тұжырымдама табиғи ресурстардан алынатын табыстар қазіргі ұрпақтың ғана емес, болашақ ұрпақтың да игілігіне қызмет етуі тиіс деген қағидаға негізделеді. Осыған сәйкес мұнай кірістері қысқа мерзімді тұтынуға емес, білім беру, денсаулық сақтау, цифрлық инфрақұрылым, ғылыми зерттеулер және инновациялық өндірістер сияқты ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық тиімділігі жоғары салаларға бағытталуы қажет (van der Ploeg, 2011).

Қазақстан мен Әзірбайжанның тәжірибесі жоғарыда қарастырылған теориялардың практикалық қолданылуын көрсетеді. Қазақстанда мұнай кірістерінің едәуір бөлігі Ұлттық қорға жинақталып, республикалық бюджетке кепілдендірілген трансферттер арқылы әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыруға пайдаланылады. Әзірбайжанда осыған ұқсас функцияны SOFAZ атқарады. Бұл қорлардың қызметі мұнай бағасының құбылмалылығы жағдайында бюджеттік тұрақтылықты сақтауға, мемлекеттік қаржының орнықтылығын қамтамасыз етуге және ұзақ мерзімді даму мақсаттарын қолдауға бағытталған (International Monetary Fund, 2025d).

Сонымен қатар қазіргі ғылыми зерттеулер табиғи ресурстардың өзі емес, оларды басқарудың институционалдық сапасы шешуші фактор екенін көрсетеді. Мемлекеттік басқарудың ашықтығы, есептілігі, бюджеттік тәртіптің сақталуы және ұлттық қорларды тиімді басқару табиғи ресурстардың әлеуметтік-экономикалық нәтижелерімен тығыз байланысты. Сондықтан табиғи ресурстарға тәуелді елдер үшін мұнай кірістерін тиімді басқару, экономиканы әртараптандыру және адами капиталды дамыту мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарының бірі болып қала береді (Ross, 2012).

Осылайша, ресурстық қарғыс теориясы, голланд ауруы теориясы, фискалдық тұрақтылық теориясы, Хартвик ережесі және тұрақты даму тұжырымдамасы мұнай кірістері мен әлеуметтік шығындар арасындағы байланысты түсіндіретін негізгі теориялық негіздерді қалыптастырады. Бұл теориялар Қазақстан мен Әзірбайжанның әлеуметтік саясатын талдау үшін әдіснамалық база ретінде пайдаланылып, мұнай кірістерінің әлеуметтік шығындардың тиімділігіне және тұрақты экономикалық дамуға ықпалын кешенді бағалауға мүмкіндік береді.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу салыстырмалы жағдайлық зерттеу дизайнына негізделді. Салыстыру үшін Қазақстан мен Әзірбайжан таңдалып, «ең ұқсас жүйелер» логикасы қолданылды. Екі мемлекет те посткеңестік институционалдық мұраға, Каспий өңіріндегі көмірсутек ресурстарына, мұнай кірістерін егемен қорлар арқылы жинақтау тәжірибесіне және әлеуметтік міндеттемелері салыстырмалы түрде кең мемлекет үлгісіне ие. Осы ұқсастықтар мұнай кірістерін басқару институттарының құрылымы мен олардың бюджетке және әлеуметтік шығындарға ықпал ету тетіктерін салыстыруға мүмкіндік береді. Зерттеудің негізгі уақыттық кезеңі 2015–2025 жылдарды қамтиды. Бұл кезең мұнай бағасының өзгеруі, фискалдық саясаттың трансформациясы және егемен қорлардың бюджетпен өзара байланысының эволюциясын талдауға мүмкіндік береді. 2024 жыл екі ел бойынша толық әрі салыстырмалы макрофискалдық деректер қолжетімді болған ортақ базалық жыл ретінде алынды, ал 2025 жылғы мәліметтер кейінгі үрдістерді сипаттайтын қосымша дерек ретінде пайдаланылды.

Зерттеудің салыстырмалы талдауы төрт негізгі өлшем бойынша жүргізілді. Бірінші өлшем мұнай кірістерін жинақтайтын институттардың мандаты, басқару құрылымы және есептілік тетіктерін қамтиды. Екінші өлшем егемен қорлардан мемлекеттік бюджетке берілетін трансферттердің фискалдық рөлін, олардың көлемі мен бюджет тұрақтылығындағы маңызын бағалауға бағытталды. Үшінші өлшем әлеуметтік шығындардың білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау бағыттары бойынша бөлінуін қарастырады. Төртінші өлшем нәтижелілік пен негізгі тәуекелдерді қамтиды. Оның ішінде мұнай бағасының құбылмалылығы, мұнайдан тыс бюджет тапшылығы, адами даму және әлеуметтік қорғау жүйесінің қамту деңгейі ескерілді. Мемлекеттік қаржы көрсеткіштерінің салыстырмалылығын арттыру мақсатында олардың жіктелуі IMF Government Finance Statistics Manual (GFSM) қағидаттарымен сәйкестендірілді (International Monetary Fund, 2014). Әлеуметтік шығындар ұғымы мемлекеттік функциялар жіктемесіндегі білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау санаттарының жиынтығы ретінде қарастырылды. Ұлттық есептіліктегі мазмұны немесе анықтамасы тікелей сәйкес келмейтін баптар жасанды түрде бір санатқа біріктірілген жоқ.

Зерттеудің ақпараттық базасы халықаралық және ұлттық деңгейдегі дереккөздерден қалыптастырылды. Халықаралық деректер қатарына IMF-тің Қазақстан мен Әзірбайжан бойынша Article IV консультациялары, Fiscal Monitor және өңірлік экономикалық шолулары енгізілді (International Monetary Fund, 2025a; International Monetary Fund, 2025b; International Monetary Fund, 2025c; International Monetary Fund, 2025d; International Monetary Fund, 2026a; International Monetary Fund, 2026b). Қазақстан бойынша ұлттық деректер Қаржы министрлігінің, Ұлттық статистика бюросының және Ұлттық Банктің ресми материалдарынан алынды. Атап айтқанда, мемлекеттік бюджет, Ұлттық қор операциялары, қор активтері және жылдық қаржылық көрсеткіштер жөніндегі есептер пайдаланылды (Қазақстан Республикасы Қаржы

министрлігі, 2025; Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросы, 2025; Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, 2026a; Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, 2026b). Әзірбайжан бойынша Қаржы министрлігінің, Мемлекеттік статистика комитетінің және State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan (SOFAZ) есептері қолданылды (Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan, 2025; State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2025; State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, 2025; State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, 2026).

Халықаралық салыстыруды толықтыру үшін World Development Indicators, Changing Wealth of Nations, UNDP, ILO, OECD, WHO және UNESCO дерекқорларындағы макроэкономикалық, әлеуметтік және адами даму көрсеткіштері пайдаланылды (World Bank, 2025; World Bank, 2021; World Bank, 2024; United Nations Development Programme, 2024; International Labour Organization, 2024; OECD, 2023; OECD, n.d.; World Health Organization, n.d.; UNESCO Institute for Statistics, n.d.). Бұл деректер мұнай кірістерін басқару нәтижелерін тек фискалдық көрсеткіштер арқылы емес, әлеуметтік даму мен адами капитал индикаторларымен байланыстыра қарастыруға мүмкіндік берді.

Деректерді талдауда сипаттамалық статистика, құжаттық талдау және құрылымдық салыстыру әдістері қолданылды. Әрбір сандық көрсеткіш бойынша оның өлшем бірлігі, есептелген жылы және бастапқы дереккөздегі анықтамасы тексерілді. Бұған қоса, халықаралық дерекқорлардағы көрсеткіштер ұлттық статистикамен салыстырылып, олардың әдіснамалық сәйкестігі бағаланды. Халықаралық ұйымдардың деректері ұлттық статистика және егемен қорлардың бастапқы есептерімен салыстыру арқылы тексерілді. Осылайша, деректердің үштағаны қолданылып, бір ғана дереккөзге тәуелділік азайтылды. Бұрынғы талдауда ресми кестелермен тікелей расталмаған әлеуметтік шығындардың үлесіне қатысты аралық бағалар алынып тасталды. Анықтамасы немесе есептеу әдісі сәйкес келмейтін қайталанатын көрсеткіштер де салыстырмалы талдауға енгізілген жоқ.

Институционалдық талдауда ресурстық кірістерді басқарудың ашықтығы мен есептілігіне қатысты халықаралық қағидаттар басшылыққа алынды. Атап айтқанда, IMF-тің фискалдық ашықтық жөніндегі қағидаттары, Santiago Principles, Extractive Industries Transparency Initiative (EITI) стандарты және Natural Resource Charter өлшемдері пайдаланылды (International Monetary Fund, 2007; International Monetary Fund, 2012; International Forum of Sovereign Wealth Funds, 2008; Extractive Industries Transparency Initiative, 2023; Natural Resource Governance Institute, 2014). Егемен қорлардың құқықтық және институционалдық негіздерін анықтау үшін Қазақстан Президентінің 2000 жылғы № 402 Жарлығы мен Әзірбайжан Президентінің 1999 жылғы № 240 Жарлығы қарастырылды (Қазақстан Республикасы Президенті, 2000; President of the Republic of Azerbaijan, 1999).

Салыстыру барысында көрсеткіштер абсолюттік мәндермен қатар олардың жалпы бюджетке және әлеуметтік шығындарға қатынасы, уақыт бойынша динамикасы және институционалдық арнасы тұрғысынан бағаланды. Қазақстан жағдайында Ұлттық қордың жинақтау және тұрақтандыру функциялары, қордан республикалық бюджетке берілетін трансферттердің сипаты және мұнайдан тыс кірістердің фискалдық маңызы қарастырылды. Әзірбайжанда SOFAZ кірістерінің мемлекеттік бюджетпен байланысы, трансферттердің рөлі және қор активтерін басқару ерекшеліктері талданды. Осы тәсіл әлеуметтік шығындардың өзгерісін мұнай кірістерінің көлемімен ғана емес, олардың бюджет жүйесіне енгізілу институционалдық тәртібімен де байланыстырып түсіндіруге мүмкіндік береді.

Елдер арасындағы экономикалық масштаб пен валюталық айырмашылықтарды ескере отырып, талдауда абсолюттік сомаларды тікелей салыстырудан гөрі салыстырмалы көрсеткіштерге, уақыттық динамикаға және институционалдық айырмашылықтарға басымдық берілді. 2024 жыл ортақ макрофискалдық база ретінде алынып, негізгі салыстыру осы кезеңдегі деректерге сүйенді

Зерттеу нәтижелері

Қазақстандағы мұнай кірістерінің динамикасы және әлеуметтік шығындардың құрылымы

Қазақстан Республикасы табиғи ресурстарға, әсіресе мұнай мен газ қорларына бай мемлекеттердің бірі болып табылады. Мұнай-газ кешені ел экономикасының стратегиялық саласы ретінде жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ), мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігінің және экспорттық түсімдердің қалыптасуына елеулі үлес қосады. Қазақстан әлемдегі жетекші мұнай өндіруші мемлекеттердің қатарына кіреді және көмірсутек шикізатын халықаралық нарыққа экспорттау ұлттық экономиканың негізгі кіріс көздерінің бірі болып саналады (World Bank, 2025).

Қазақстандағы мұнай өндірісі негізінен Теңіз, Қашаған және Қарашығанақ сияқты ірі кен орындарында жүзеге асырылады. Бұл кен орындары елдегі мұнай өндіру көлемінің басым бөлігін қамтамасыз етеді және халықаралық энергетикалық нарықтағы Қазақстанның позициясын айқындайды. Мұнай экспорты негізінен Каспий құбыр консорциумы (CPC), Атырау - Самара мұнай құбыры және басқа экспорттық бағыттар арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан әлемдік мұнай бағасының өзгеруі мен сыртқы нарықтағы сұраныс деңгейі Қазақстан экономикасының макроэкономикалық көрсеткіштерімен қатар өзгеріп отырады (Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, 2026b).

Мұнай секторынан түсетін мемлекеттік кірістер бірнеше негізгі көздер арқылы қалыптасады. Оларға корпоративтік табыс салығы, пайдалы қазбаларды өндіру салығы, экспорттық кедендік баждар, өнімді бөлу туралы келісімдер бойынша төлемдер, жер қойнауын пайдаланушылардың басқа да міндетті төлемдері және ұлттық мұнай компанияларының дивидендтері жатады (Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі, 2025). Бұл түсімдер республикалық бюджеттің кіріс бөлігін толықтырып қана қоймай, мемлекеттік инвестициялық жобалар мен әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландырудың маңызды қаржылық негізін қалыптастырады.

Қазақстанның мұнай кірістерін басқарудағы негізгі институттарының бірі - Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры. Ұлттық қор 2000 жылы мұнай секторынан түсетін кірістерді тиімді басқару, бюджеттің тұрақтылығын қамтамасыз ету және болашақ ұрпақ үшін қаржы ресурстарын жинақтау мақсатында құрылды. Қордың қызметі жинақтау және тұрақтандыру функцияларын қатар атқарады. Бір жағынан, мұнайдан түсетін кірістердің белгілі бір бөлігі қорға жинақталса, екінші жағынан республикалық бюджетке кепілдендірілген және мақсатты трансферттер арқылы экономикалық және әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыру жүзеге асырылады (Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, 2026b).

2020-2025 жылдар аралығында мұнай нарығындағы өзгерістер Қазақстан экономикасына айтарлықтай ықпал етті. 2020 жылы COVID-19 пандемиясының салдарынан әлемдік мұнай бағасының күрт төмендеуі мемлекеттік бюджет кірістерінің қысқаруына және Ұлттық қордан бөлінетін трансферттердің артуына алып келді (World Bank, 2025). Кейінгі жылдары әлемдік экономиканың қалпына келуі мен энергия ресурстарына сұраныстың артуы мұнай бағасының өсуіне әсер етіп, бюджет кірістері мен Ұлттық қорға түсетін түсімдердің ұлғаюына мүмкіндік берді. Дегенмен халықаралық энергетикалық нарықтағы тұрақсыздық пен геосаяси факторлар мұнай кірістерінің құбылмалылығын сақтап отыр (World Bank, 2024).

Мұнай кірістерінің өсуі әлеуметтік шығындарды қаржыландыру мүмкіндіктерін кеңейтеді. Қазақстанда мемлекеттік бюджеттің шығыс құрылымында әлеуметтік бағыттағы шығындардың үлесі жыл сайын артып келеді. Әлеуметтік саясаттың басым бағыттарына білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, жұмыспен қамту, тұрғын үй саясаты және халықтың әлеуметтік осал топтарын қолдау кіреді (Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі, 2025). Бұл бағыттар елдің ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясының маңызды элементтері болып табылады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының және Қаржы министрлігінің деректеріне сәйкес, әлеуметтік қорғауға жұмсалатын шығындар әлеуметтік саланың ең ірі бағыты болып табылады. Бұл санатқа зейнетақылар, мемлекеттік жәрдемақылар, атаулы әлеуметтік көмек, мүгедектігі бар адамдарды қолдау және басқа да әлеуметтік төлемдер кіреді (Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросы, 2025). Сонымен қатар білім беру саласына бөлінетін

қаражат мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды, жалпы орта білімді, техникалық және кәсіптік білімді, жоғары білімді және ғылымды қаржыландыруға бағытталады. Денсаулық сақтау саласында алғашқы медициналық-санитарлық көмек, ауруханалық қызметтер, профилактикалық бағдарламалар және медициналық инфрақұрылымды жаңғырту бойынша шығындар басым орын алады (Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі, 2025).

Соңғы жылдары әлеуметтік шығындардың ұлғаюына қарамастан, олардың тиімділігін арттыру мәселесі өзекті болып қалып отыр. Қазіргі кезеңде мемлекеттік қаржы саясаты тек әлеуметтік шығындардың көлемін көбейтуді ғана емес, олардың нәтижелілігін арттыруды да көздейді. Осыған байланысты нәтижеге бағдарланған бюджеттеу қағидаттары енгізіліп, мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін бағалау жүйесі жетілдірілуде (Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі, 2025).

Қазақстан үшін маңызды мәселелердің бірі - әлеуметтік шығындардың мұнай кірістеріне тәуелділігін біртіндеп төмендету. Әлемдік мұнай бағасының өзгеруі бюджет тұрақтылығына ықпал етуі мүмкін болғандықтан, экономиканы әртараптандыру, өңдеуші өнеркәсіпті дамыту, цифрлық экономиканы кеңейту және шағын және орта бизнесті қолдау мемлекеттік саясаттың басым бағыттарына айналып отыр (World Bank, 2024). Бұл шаралар мұнай секторынан тыс тұрақты кіріс көздерін қалыптастыруға және әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландырудың ұзақ мерзімді тұрақтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, Қазақстанның тәжірибесі мұнай кірістерін тиімді басқару мемлекеттік қаржы тұрақтылығын сақтаудың және әлеуметтік саясатты табысты іске асырудың негізгі факторларының бірі екенін көрсетеді. Ұлттық қордың қызметі, бюджеттік жоспарлау жүйесінің жетілдірілуі және әлеуметтік шығындардың басым бағыттарға шоғырландырылуы мұнай бағасының құбылмалылығы жағдайында әлеуметтік міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етеді (Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі, 2025). Сонымен бірге экономиканы әртараптандыру және адами капиталға инвестицияларды ұлғайту мұнай кірістеріне тәуелділікті төмендетудің және елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етудің негізгі бағыттары болып қала береді (World Bank, 2025).

Әзірбайжандағы мұнай кірістерінің динамикасы және әлеуметтік шығындардың құрылымы.

Әзірбайжан Республикасы табиғи ресурстарға бай мемлекеттердің бірі ретінде Оңтүстік Кавказ өңіріндегі жетекші мұнай және газ өндіруші елдердің қатарына жатады. Ел экономикасының қалыптасуында мұнай-газ секторы шешуші рөл атқарады және мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігінің, жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) және экспорттық түсімдердің едәуір үлесін қамтамасыз етеді. Әзірбайжанның экономикалық даму стратегиясында көмірсутек ресурстарын тиімді пайдалану, мұнайдан түсетін табыстарды басқару және оларды әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарына бағыттау басым бағыттардың бірі болып табылады (State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, 2025).

Әзірбайжандағы мұнай өндірісі негізінен Азери-Чыраг-Гүнешлі (Azeri-Chirag-Gunashli) кен орындары кешені мен Шах-Дениз газ кен орнына негізделген. Бұл кен орындары елдің экспорттық әлеуетін қалыптастырып, мемлекеттік бюджеттің тұрақты кіріс көзін қамтамасыз етеді. Мұнай мен табиғи газ экспортынан түсетін валюталық түсімдер мемлекеттік инвестициялар көлемінің артуына, инфрақұрылымдық жобалардың жүзеге асырылуына және әлеуметтік бағдарламалардың қаржыландырылуына мүмкіндік береді (State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2025).

Әзірбайжанның мұнай кірістерін басқарудың негізгі институты - Әзірбайжан Республикасының Мемлекеттік мұнай қоры (SOFAZ). Қор 1999 жылы мұнай және газ секторынан түсетін кірістерді тиімді басқару, бюджеттің тұрақтылығын қамтамасыз ету және болашақ ұрпақтың мүдделерін қорғау мақсатында құрылды. SOFAZ қызметінің негізгі бағыттарына мұнай кірістерін жинақтау, халықаралық қаржы нарықтарында инвестициялау және мемлекеттік стратегиялық жобаларды қаржыландыру кіреді (State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, 2025).

SOFAZ халықаралық деңгейде табиғи ресурстардан түсетін табыстарды басқарудың тиімді үлгілерінің бірі ретінде қарастырылады. Қордың инвестициялық саясаты тәуекелдерді әртараптандыруға, активтердің табыстылығын арттыруға және мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған. Сонымен қатар қордан мемлекеттік бюджетке бөлінетін трансферттер әлеуметтік бағдарламаларды, инфрақұрылымдық жобаларды және экономиканың басым секторларын қаржыландырудың маңызды көзі болып табылады (State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, 2025).

2020-2025 жылдар аралығында әлемдік мұнай нарығындағы өзгерістер Әзірбайжан экономикасының негізгі көрсеткіштерімен қатар жүрді. 2020 жылы COVID-19 пандемиясына байланысты мұнай бағасының төмендеуі экспорттық түсімдердің және мемлекеттік бюджеттің кірістерінің қысқаруына алып келді. Алайда 2021-2023 жылдары әлемдік сұраныстың қалпына келуі мен энергия ресурстары бағасының өсуі мұнай кірістерінің едәуір ұлғаюына мүмкіндік берді. Бұл өз кезегінде мемлекеттік бюджет шығыстарын көбейтіп, әлеуметтік бағдарламаларды кеңейтуге жағдай жасады (International Monetary Fund, 2025a).

Әзірбайжан Республикасының мемлекеттік бюджетіндегі әлеуметтік шығындар соңғы жылдары тұрақты өсім көрсетіп келеді. Әлеуметтік саясаттың негізгі бағыттарына халықты әлеуметтік қорғау, білім беру, денсаулық сақтау, жұмыспен қамту бағдарламалары, тұрғын үймен қамтамасыз ету және халықтың әлеуметтік осал топтарын қолдау шаралары жатады. Мемлекет халықтың табысын арттыру, әлеуметтік төлемдерді индексстеу және әлеуметтік қызметтердің сапасын жақсарту бойынша жүйелі реформаларды жүзеге асыруда (State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2025).

Әлеуметтік қорғау саласы мемлекеттік шығыстар құрылымындағы ең ірі бағыттардың бірі болып табылады. Бұл санатқа зейнетақылар, әлеуметтік жәрдемақылар, аз қамтылған отбасыларды қолдау, мүгедектігі бар азаматтарға көрсетілетін әлеуметтік қызметтер және басқа да әлеуметтік төлемдер кіреді. Сонымен қатар мемлекет білім беру жүйесін жаңғыртуға, жоғары білімнің қолжетімділігін арттыруға және денсаулық сақтау инфрақұрылымын дамытуға қомақты қаражат бөлуде (International Monetary Fund, 2025a).

2020-2025 жылдары әлеуметтік шығындардың ұлғаюына мұнай секторынан түсетін кірістердің өсуі елеулі ықпал етті. Әсіресе мұнай бағасының жоғары кезеңдерінде мемлекеттік бюджетке түсетін қосымша кірістер әлеуметтік төлемдерді көбейтуге, ең төменгі жалақы мен зейнетақыны арттыруға, денсаулық сақтау және білім беру жүйесін қаржыландыру көлемін кеңейтуге мүмкіндік берді (State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, 2025). Бұл әлеуметтік саясаттың халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға бағытталғанын көрсетеді.

Әлеуметтік шығындардың артуына қарамастан, Әзірбайжан экономикасы мұнай кірістеріне жоғары деңгейде тәуелді болып отыр. Әлемдік мұнай бағасының құбылмалылығы мемлекеттік бюджеттің тұрақтылығына әсер етуі мүмкін болғандықтан, экономиканы әртараптандыру мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарының біріне айналды. Соңғы жылдары үкімет өнеркәсіптің мұнайдан тыс секторларын, ауыл шаруашылығын, туризмді, цифрлық экономиканы және көлік-логистика саласын дамытуға бағытталған бағдарламаларды жүзеге асыруда (International Monetary Fund, 2025d).

Сонымен қатар мемлекеттік қаржының тиімділігін арттыру мақсатында бюджеттік жоспарлау жүйесі жетілдіріліп, мемлекеттік шығындардың нәтижелілігін бағалау тетіктері енгізілуде. Бұл әлеуметтік бағдарламалардың тиімділігін арттыруға, бюджет қаражатының мақсатты пайдаланылуын қамтамасыз етуге және мұнай кірістеріне тәуелділікті біртіндеп төмендетуге бағытталған (International Monetary Fund, 2014).

Жалпы алғанда, Әзірбайжанның тәжірибесі табиғи ресурстардан түсетін кірістерді тиімді басқару әлеуметтік тұрақтылықты сақтаудың маңызды шарты екенін көрсетеді. SOFAZ арқылы жүзеге асырылатын жинақтау және тұрақтандыру саясаты мемлекеттік бюджеттің тұрақтылығын қамтамасыз етіп, әлеуметтік бағдарламаларды ұзақ мерзімді қаржыландыруға мүмкіндік береді (State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, 2025). Сонымен бірге экономиканы әртараптандыру, адами капиталға инвестицияларды ұлғайту және мемлекеттік басқарудың тиімділігін

арттыру мұнай кірістерінің ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық әсерін күшейтудің негізгі факторлары болып табылады (International Monetary Fund, 2025d).

Қазақстан мен Әзірбайжан көрсеткіштерін салыстырмалы талдау

Қазақстан Республикасы мен Әзірбайжан Республикасы табиғи ресурстарға, әсіресе мұнай және газ қорларына бай мемлекеттер ретінде экономикалық даму моделінің көптеген ортақ белгілеріне ие. Екі ел де көмірсутек ресурстарын экспорттау арқылы мемлекеттік бюджеттің едәуір бөлігін қалыптастырып, мұнай кірістерін әлеуметтік-экономикалық дамудың маңызды қаржылық көзі ретінде пайдаланады. Сонымен қатар Қазақстанның Ұлттық қоры мен Әзірбайжанның Мемлекеттік мұнай қоры (SOFAZ) мұнай бағасының құбылмалылығы жағдайында бюджеттік тұрақтылықты сақтауға және болашақ ұрпақ үшін қаржы ресурстарын жинақтауға бағытталған негізгі институттар болып табылады (World Bank, 2024).

Қазақстан мен Әзірбайжанның экономикалық құрылымы ұқсас болғанымен, олардың экономикалық ауқымы, халық саны, бюджеттік саясат ерекшеліктері және әлеуметтік шығындардың құрылымы бойынша бірқатар айырмашылықтар байқалады. Қазақстан аумағы, халық саны және жалпы ішкі өнім көлемі бойынша Әзірбайжаннан едәуір ірі мемлекет болып табылады. Бұл жағдай мемлекеттік бюджеттің көлеміне және әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыру ауқымына да әсер етеді (State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2025).

Қазақстан экономикасында мұнай экспорты сыртқы сауда түсімдерінің маңызды бөлігін қамтамасыз еткенімен, соңғы жылдары өңдеуші өнеркәсіпті, көлік-логистика секторын, ауыл шаруашылығын және цифрлық экономиканы дамыту арқылы экономиканы әртараптандыру саясаты белсенді жүргізілуде. Әзірбайжанда да осыған ұқсас саясат жүзеге асырылғанымен, экспорт құрылымында мұнай мен газдың үлесі әлі де жоғары деңгейде сақталып отыр (Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі, 2025).

Екі мемлекетте де мұнай кірістерінің едәуір бөлігі арнайы ұлттық қорларға жинақталады. Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры бюджетті тұрақтандыру және жинақтау функцияларын қатар атқарса, SOFAZ мұнайдан түсетін табыстарды халықаралық қаржы нарықтарында инвестициялау арқылы олардың ұзақ мерзімді сақталуын қамтамасыз етеді. Бұл қорлардың қызметі мұнай бағасының құбылмалылығы жағдайында әлеуметтік бағдарламалардың тұрақты қаржыландырылуына мүмкіндік береді (Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, 2026b).

Қазақстан мен Әзірбайжанның әлеуметтік саясатында ортақ бағыттардың бірі - әлеуметтік қорғау жүйесін нығайту, білім беру мен денсаулық сақтау салаларын дамыту және халықтың өмір сүру сапасын арттыру болып табылады. Екі мемлекетте де әлеуметтік қорғау шығындары әлеуметтік бюджеттің ең ірі бөлігін құрайды. Бұл зейнетақыларды, әлеуметтік жәрдемақыларды, мүгедектігі бар адамдарды қолдауды және аз қамтылған азаматтарға мемлекеттік көмекті қамтиды (OECD, n.d.).

Сонымен бірге әлеуметтік шығындардың құрылымында белгілі бір айырмашылықтар бар. Қазақстанда білім беру саласына бөлінетін қаражаттың үлесі салыстырмалы түрде жоғары болса, Әзірбайжанда әлеуметтік қорғау бағдарламаларының үлесі басымырақ. Бұл айырмашылық әр мемлекеттің демографиялық ерекшеліктерімен, әлеуметтік саясаттың басымдықтарымен және бюджеттік жоспарлау жүйесімен түсіндіріледі (State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2025).

2020-2025 жылдар аралығындағы тәжірибе екі елдің де мұнай бағасының әлемдік нарықтағы өзгерістеріне жоғары деңгейде тәуелді екенін көрсетті. COVID-19 пандемиясы кезеңінде мұнай бағасының төмендеуі Қазақстан мен Әзірбайжан бюджеттерінің кіріс бөлігінің қысқаруына әсер етті. Осы кезеңде Ұлттық қор мен SOFAZ жинақталған қаржы ресурстары әлеуметтік шығындарды қысқартпай қаржыландыруға мүмкіндік берді. Кейін мұнай бағасының қалпына келуі мемлекеттік кірістердің өсуіне және әлеуметтік бағдарламаларды кеңейтуге жағдай жасады (International Monetary Fund, 2025b).

Әлеуметтік шығындардың тиімділігі тұрғысынан қарағанда, олардың көлемінен гөрі нәтижелілігі маңыздырақ. Сондықтан халықаралық тәжірибеде әлеуметтік саясаттың тиімділігі адам дамуы индексі (HDI), кедейлік деңгейі, өмір сүру ұзақтығы, білім сапасы, жұмыспен қамту

көрсеткіштері және табыс теңсіздігін сипаттайтын индикаторлар арқылы бағаланады. Бұл көрсеткіштер бойынша Қазақстан мен Әзірбайжан соңғы жылдары оң өзгерістер көрсеткенімен, адами капиталдың сапасын одан әрі арттыру қажеттілігі сақталып отыр (United Nations Development Programme, 2024) (Becker, 1993).

Қазақстан мен Әзірбайжан үшін ортақ стратегиялық міндеттердің бірі – экономиканы мұнай секторына тәуелділіктен біртіндеп шығару. Бұл мақсатқа жету үшін өңдеуші өнеркәсіпті дамыту, инновациялық қызметті қолдау, шағын және орта кәсіпкерлікті кеңейту, цифрлық экономиканы дамыту және жасыл экономикаға көшу бағыттары ерекше маңызға ие. Экономиканың әртараптандырылуы әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландырудың тұрақтылығын күшейтіп, мұнай бағасының құбылмалылығынан туындайтын тәуекелдерді төмендетеді (van der Ploeg, 2011).

Жүргізілген салыстырмалы талдау Қазақстан мен Әзірбайжанның табиғи ресурстардан түсетін кірістерді басқару жүйелерінің ұқсастығын және олардың әлеуметтік саясаттағы маңызды рөлін көрсетеді. Сонымен қатар ұзақ мерзімді тұрақты даму үшін мұнай кірістерін тиімді басқарумен қатар экономиканы әртараптандыру, адами капиталға инвестицияларды ұлғайту және мемлекеттік шығындардың тиімділігін арттыру шешуші мәнге ие екендігі анықталды (Becker, 1993).

Кесте 1.

2024-2025 жылдардағы макроэкономикалық серпіннің салыстырмалы көрсеткіштері

Көрсеткіш	Қазақстан	Әзірбайжан
2024 жылғы нақты ЖІӨ өсімі, %	5,0	4,2
2025 жылғы нақты ЖІӨ өсімі, %	6,2	1,4
2025 жылғы мұнай/көмірсутек секторының нақты өсімі, %	11,5	-1,6
2025 жылғы мұнайдан тыс сектордың нақты өсімі, %	4,9	2,7

Ескерту. 2024 жылғы мәндер - есептік деректер, 2025 жылғы мәндер - IMF-тің 2026 жылы жарияланған бағалауы/болжамы. Қазақстан үшін «мұнай секторы», Әзірбайжан үшін «көмірсутек секторы» ұлттық есептіліктегі атауларымен берілді.

Дереккөздер: (International Monetary Fund, 2026a; International Monetary Fund, 2026b).

Кесте 2.

Мұнай кірістерін басқаратын институттардың салыстырмалы сипаттамасы

Өлшем	Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры	Әзірбайжан Республикасының Мемлекеттік мұнай қоры (SOFAZ)
Құрылған жылы	2000	1999
Негізгі міндеті	Жинақтау және республикалық бюджетті тұрақтандыру	Мұнай-газ кірістерін жинақтау, басқару және ұрпақаралық сақтау
Бюджетпен байланысы	Кепілдендірілген және заңда көзделген нысаналы трансферттер	Жыл сайын бекітілетін қор бюджеті арқылы мемлекеттік бюджетке трансферт
Негізгі тәуекел	Дискрециялық трансферттер мен	Мемлекеттік бюджеттің SOFAZ

Өлшем	Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры	Әзірбайжан Республикасының Мемлекеттік мұнай қоры (SOFAZ)
	мұнайдан тыс тапшылықтың ұлғаюы	трансферттеріне жоғары тәуелділігі
Ашықтық арнасы	Ұлттық Банк статистикасы, бюджеттік есеп және аудит	Тоқсандық/жылдық есеп, сыртқы аудит және активтер құрылымы

Дереккөздер: (Қазақстан Республикасы Президенті, 2000; Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, 2026b; President of the Republic of Azerbaijan, 1999; State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, 2025; State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, 2026).

Жаңартылған ресми деректер 2025 жылы екі елдің макроэкономикалық траекториясы айқын ажырағанын көрсетеді. Қазақстанда нақты ЖІӨ өсімі 6,2%-ға дейін жеделдеп, мұнай секторы 11,5% өскен; Әзірбайжанда жалпы өсім 1,4%-ға дейін баяулап, көмірсутек секторы 1,6% қысқарған (International Monetary Fund, 2026a; International Monetary Fund, 2026b). Бұл айырмашылық мұнай кірісінің әлеуметтік шығындармен байланысын бағалағанда әлемдік бағамен қатар өндіріс көлемін, мұнайдан тыс белсенділікті және қордан бюджетке трансферт жасау ережелерін де ескеру қажет екенін көрсетеді. Сондықтан кестедегі деректер әлеуметтік шығындардың тікелей себепті коэффициенті ретінде емес, трансферттік мүмкіндіктің макроэкономикалық контексті ретінде түсіндіріледі.

Әзірбайжанның қорлық буфері 2025 жылы едәуір ұлғайды: SOFAZ активтері жыл соңында 73,5415 млрд АҚШ долларына жетіп, мемлекеттік бюджетке 14,481 млрд манат аударылды (State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, 2026). Қазақстанда IMF 2025 жылғы кеңейме фискалдық ұстанымның Ұлттық қордан жасалған ірі трансферттермен қолдау тапқанын атап өтеді (International Monetary Fund, 2026b). Екі факт те қорлардың дағдарысты жұмсарту рөлін көрсетеді, бірақ тұрақты әлеуметтік міндеттемелерді құбылмалы ресурстық кіріске байлап қою қаупін де күшейтеді.

Талқылау

Мұнай кірістерінің әлеуметтік салаларды қаржыландыру тиімділігін бағалау

Мұнай кірістерінің әлеуметтік салаларды қаржыландырудағы тиімділігі табиғи ресурстарға бай мемлекеттердің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етудің маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Табиғи ресурстардан түсетін кірістер мемлекеттік бюджеттің негізгі табыс көздерінің қатарында болғандықтан, оларды тиімді пайдалану халықтың өмір сүру деңгейін, адами капиталды және әлеуметтік тұрақтылықты қолдауы мүмкін. Сондықтан қазіргі кезеңде мұнай кірістерін басқару мәселесі тек фискалдық саясаттың ғана емес, әлеуметтік саясаттың да негізгі бағыттарының бірі ретінде қарастырылады (International Monetary Fund, 2025b).

Экономикалық әдебиеттерде мұнай кірістерін тиімді пайдаланудың басты қағидаты ретінде олардың ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық нәтижелерге бағытталуы көрсетіледі. Егер табиғи ресурстардан түсетін табыстар негізінен ағымдағы тұтынуға жұмсалса, олардың экономикалық қайтарымы төмен болуы мүмкін. Ал бұл қаражат білім беру, денсаулық сақтау, ғылым, инновация және инфрақұрылым сияқты стратегиялық салаларға инвестицияланған жағдайда, елдің ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігі мен адами капиталының сапасы артады (Hartwick, 1977).

Қазақстан мен Әзірбайжан тәжірибесі көрсеткендей, мұнай секторынан түсетін кірістер әлеуметтік салаларды қаржыландырудың негізгі көздерінің бірі болып табылады. Қазақстанда Ұлттық қордан республикалық бюджетке бөлінетін кепілдендірілген трансферттер әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландырудың тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Әзірбайжанда осыған ұқсас функцияны SOFAZ жүзеге асырады. Бұл қорлар мұнай бағасының әлемдік нарықтағы

құбылмалылығы жағдайында мемлекеттік әлеуметтік міндеттемелердің орындалуына мүмкіндік береді (State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, 2025).

Соңғы жылдары екі мемлекетте де білім беру саласына бөлінетін бюджет қаражатының көлемі ұлғайды. Бұл мектептердің материалдық-техникалық базасын жаңартуға, мұғалімдердің біліктілігін арттыруға, цифрлық білім беру технологияларын енгізуге және жоғары білімнің қолжетімділігін кеңейтуге мүмкіндік берді. Білім беру жүйесіне салынған инвестициялар ұзақ мерзімді перспективада еңбек өнімділігінің артуына, инновациялық әлеуеттің күшеюіне және ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігінің жоғарылауына ықпал етеді (Becker, 1993).

Денсаулық сақтау саласында да мұнай кірістерінің есебінен маңызды реформалар жүзеге асырылды. Мемлекеттік қаржы ресурстары медициналық мекемелерді жаңғыртуға, заманауи медициналық жабдықтармен қамтамасыз етуге, алғашқы медициналық-санитарлық көмектің сапасын жақсартуға және цифрлық денсаулық сақтау жүйесін дамытуға бағытталды. COVID-19 пандемиясы кезеңінде бұл шығындардың маңызы ерекше байқалды, өйткені қосымша қаржы денсаулық сақтау жүйесінің тұрақты жұмысын қамтамасыз етуге мүмкіндік берді (World Bank, 2024).

Әлеуметтік қорғау жүйесінде мұнай кірістері зейнетақыларды, мемлекеттік жәрдемақыларды, атаулы әлеуметтік көмекті және халықтың әлеуметтік осал топтарын қолдау бағдарламаларын қаржыландыруға пайдаланылды. Әсіресе инфляцияның өсуі мен сыртқы экономикалық тұрақсыздық жағдайында әлеуметтік төлемдерді индексстеу халықтың нақты табысының төмендеуін белгілі бір деңгейде өтеуге мүмкіндік берді (International Monetary Fund, 2025b).

Дегенмен әлеуметтік шығындардың тиімділігі тек олардың көлемімен емес, қол жеткізілген нәтижелерімен бағалануы тиіс. Халықаралық тәжірибеде бұл мақсатта бірқатар әлеуметтік-экономикалық индикаторлар пайдаланылады. Олардың қатарында Адами даму индексі (Human Development Index - HDI), халықтың күтілетін өмір сүру ұзақтығы, білім деңгейі, кедейлік деңгейі, жұмыссыздық көрсеткіші, Джини коэффициенті және әлеуметтік қызметтердің қолжетімділігі маңызды орын алады (OECD, n.d.). Бұл көрсеткіштер мемлекеттік шығындардың қоғамның әл-ауқатына нақты әсерін кешенді бағалауға мүмкіндік береді.

БҰҰ Даму бағдарламасының (UNDP) соңғы есептеріне сәйкес, Қазақстан мен Әзірбайжан адам дамуы индексі бойынша «өте жоғары адам дамуы» санатына жақындап келеді және соңғы жылдары көрсеткіштердің жақсаруы байқалады (United Nations Development Programme, 2024). Сонымен бірге әлеуметтік шығындардың ұлғаюы барлық жағдайда әлеуметтік қызметтердің сапасының дәл сондай деңгейде жақсаруына әкелмейді. Бұл жағдай қаржы ресурстарын жоспарлау мен пайдаланудың тиімділігіне, мемлекеттік басқару сапасына және бақылау тетіктерінің нәтижелілігіне байланысты.

Әлемдік тәжірибе мемлекеттік шығындардың тиімділігін арттыру үшін нәтижеге бағдарланған бюджеттеу (performance-based budgeting) қағидаттарын енгізудің маңызды екенін көрсетеді. OECD және IMF ұсынымдары бойынша әлеуметтік бағдарламалар нақты нәтижелер көрсеткіштерімен байланыстырылып, олардың орындалуы тұрақты мониторинг пен бағалау арқылы бақылануы тиіс (OECD, 2023). Мұндай тәсіл бюджет қаражатының мақсатты әрі тиімді жұмсалуын қамтамасыз етеді.

Қазақстан мен Әзірбайжан үшін әлеуметтік шығындардың тиімділігін арттырудың тағы бір маңызды бағыты - цифрлық мемлекеттік басқаруды дамыту. Электрондық үкімет жүйелері, цифрлық бюджеттік жоспарлау, мемлекеттік сатып алудың ашықтығы және әлеуметтік төлемдерді автоматтандыру қаржы ресурстарын басқарудың тиімділігін арттырып, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетуге мүмкіндік береді (International Monetary Fund, 2014).

Сонымен қатар мұнай кірістерінің әлеуметтік салаларға әсерін бағалау кезінде олардың ұзақ мерзімді тұрақтылығын ескеру қажет. Әлемдік мұнай бағасының құбылмалылығы әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландырудың тұрақтылығына ықпал ететін негізгі тәуекелдердің бірі болып табылады. Сондықтан мұнай экспорттаушы мемлекеттер үшін Ұлттық қорлар мен тұрақтандыру қорларының рөлі ерекше маңызды. Бұл институттар экономикалық күйзелістер

кезеңінде әлеуметтік міндеттемелерді сақтауға және мемлекеттік қаржының тұрақтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді (International Monetary Fund, 2025b).

Жалпы алғанда, Қазақстан мен Әзірбайжанның тәжірибесі мұнай кірістерін әлеуметтік салаларға тиімді бағыттау халықтың өмір сүру сапасын арттырудың, адами капиталды дамытудың және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етудің маңызды факторы екенін көрсетеді. Болашақта әлеуметтік шығындардың тиімділігін арттыру үшін нәтижеге бағдарланған бюджеттеуді кеңейту, цифрлық басқару құралдарын енгізу, мемлекеттік бағдарламалардың мониторингі мен бағалау жүйесін жетілдіру және мұнай кірістеріне тәуелділікті төмендету бағытындағы реформаларды жалғастыру қажет (Becker, 1993)

Қазақстан мен Әзірбайжан тәжірибесіндегі негізгі мәселелер мен тәуекелдер

Қазақстан мен Әзірбайжан табиғи ресурстарға бай мемлекеттер ретінде мұнай және газ секторынан түсетін кірістерді әлеуметтік-экономикалық дамудың негізгі қаржылық көзі ретінде пайдаланып келеді. Бұл модель екі елдің экономикалық өсіміне, мемлекеттік бюджеттің толықтырылуына және әлеуметтік бағдарламалардың қаржыландырылуына елеулі үлес қосқанымен, ұзақ мерзімді перспективада бірқатар құрылымдық мәселелер мен тәуекелдерді қалыптастырады. Сондықтан мұнай кірістерін басқару жүйесінің тиімділігін арттыру және тәуекелдерді азайту қазіргі экономикалық саясаттың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады (Ross, 2012).

Ең алдымен, Қазақстан мен Әзірбайжан экономикасының басты тәуекелі - әлемдік мұнай бағасының құбылмалылығына жоғары тәуелділігі. Мемлекеттік бюджеттің едәуір бөлігі мұнай секторынан түсетін түсімдер есебінен қалыптасатындықтан, халықаралық нарықтағы бағаның төмендеуі бюджет кірістерінің қысқаруына, мемлекеттік шығындарды қайта қарауға және әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыру көлемінің азаю қаупіне алып келеді. Бұл тәуелділік әсіресе 2020 жылғы COVID-19 пандемиясы кезінде айқын көрінді. Мұнай бағасының күрт төмендеуі екі елдің де мемлекеттік қаржысына қысым жасап, бюджеттік тұрақтылықты сақтау үшін Ұлттық қор мен SOFAZ қаражатын кеңінен пайдалануға мәжбүр етті (International Monetary Fund, 2025a).

Мұнай бағасының құбылмалылығы мемлекеттік қаржының ұзақ мерзімді тұрақтылығына ғана емес, әлеуметтік саясаттың болжамдылығына да әсер етеді. Әлеуметтік шығындардың басым бөлігі тұрақты сипатқа ие болғандықтан, оларды қысқарту әлеуметтік тәуекелдердің артуына алып келуі мүмкін. Сондықтан мұнай экспорттаушы мемлекеттер үшін бюджеттік жоспарлау кезінде мұнай бағасының әртүрлі сценарийлерін ескеру, резервтік қорлардың жеткілікті деңгейін сақтау және фискалдық тәртіпті күшейту ерекше маңызға ие (International Monetary Fund, 2025d).

Екінші маңызды мәселе - экономиканың жеткілікті деңгейде әртараптандырылмауы. Мұнай секторынан түсетін жоғары табыстар қысқа мерзімде экономикалық өсуді қамтамасыз еткенімен, ұзақ мерзімді кезеңде өңдеуші өнеркәсіптің, ауыл шаруашылығының, жоғары технологиялық өндірістердің және қызмет көрсету секторының дамуын баяулатуы мүмкін. Бұл құбылыс экономикалық әдебиетте «голланд ауруы» (Dutch Disease) ретінде белгілі. Corden мен Neary еңбектерінде мұнай экспортынан түсетін валюталық түсімдердің ұлттық валютаны нығайтып, басқа экспорттық салалардың халықаралық бәсекеге қабілеттілігін төмендететіні дәлелденген (Corden & Neary, 1982).

Қазақстанда соңғы жылдары индустриялық-инновациялық даму бағдарламалары, цифрлық экономика, көлік-логистика және агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар іске асырылуда. Әзірбайжанда да мұнайдан тыс секторларды дамытуға арналған реформалар жүргізілуде. Алайда екі елде де экспорт құрылымында көмірсутек ресурстарының үлесі әлі де жоғары деңгейде қалып отыр, бұл сыртқы экономикалық күйзелістерге осалдықты сақтайды (World Bank, 2024).

Үшінші мәселе - әлеуметтік шығындардың тиімділігін бағалау жүйесінің жеткіліксіз дамуы. Соңғы жылдары әлеуметтік салаларға бөлінетін бюджет қаражатының көлемі айтарлықтай ұлғайғанымен, бұл әрдайым қызмет көрсету сапасының дәл сондай қарқынмен жақсаруына әкелмейді. Кейбір жағдайларда қаржы ресурстарының тиімсіз бөлінуі, бағдарламалардың

нәтижелілігін бағалау тетіктерінің әлсіздігі және басқару тиімділігінің жеткіліксіздігі байқалады. Сондықтан мемлекеттік шығындардың тиімділігін тек қаржы көлемімен емес, нақты әлеуметтік нәтижелер арқылы бағалау қажеттілігі артып келеді. Осыған байланысты нәтижеге бағдарланған бюджеттеу жүйесін жетілдіру, мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін тұрақты мониторингтеу және тәуелсіз бағалау тетіктерін дамыту маңызды. OECD және IMF ұсынымдарына сәйкес әлеуметтік бағдарламалардың тиімділігі нақты көрсеткіштермен өлшеніп, бюджет қаражатын бөлу осы нәтижелермен байланыстырылуы тиіс (OECD, 2023).

Төртінші маңызды тәуекел - демографиялық өзгерістер мен әлеуметтік жүктеменің артуы. Қазақстанда халық санының тұрақты өсуі, урбанизацияның күшеюі және еңбекке қабілетті халық құрылымындағы өзгерістер білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау жүйелеріне қосымша қаржылық жүктеме түсіреді. Өзірбайжанда да халықтың әлеуметтік қызметтерге сұранысының артуы мемлекеттік шығындардың ұлғаюына ықпал етеді. Бұл жағдай мұнай кірістерін әлеуметтік инфрақұрылымды жаңғыртуға және мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыруға бағыттаудың маңыздылығын көрсетеді (World Bank, 2024).

Бесінші тәуекел – әлемдік энергетикалық нарықтағы құрылымдық өзгерістер. Қазіргі уақытта көптеген мемлекеттер көміртегі бейтараптығына қол жеткізу, жаңартылатын энергия көздерін дамыту және парниктік газдар шығарындыларын азайту саясатын жүзеге асыруда. Бұл ұзақ мерзімді перспективада мұнайға деген әлемдік сұраныстың төмендеуіне және мұнай экспорттаушы мемлекеттердің кірістерінің қысқаруына алып келуі мүмкін. Сондықтан Қазақстан мен Өзірбайжан үшін қазіргі мұнай кірістерін тиімді пайдаланып, экономиканың жаңа өсу нүктелерін қалыптастыру стратегиялық міндет болып табылады (International Monetary Fund, 2025d).

Сонымен қатар халықаралық қаржы нарықтарындағы тұрақсыздық, инфляциялық қысым, геосаяси тәуекелдер және жаһандық экономикалық баяулау мұнай экспорттаушы мемлекеттердің қаржылық тұрақтылығына қосымша қауіп төндіреді. Мұндай жағдайда мемлекеттік резервтердің жеткілікті көлемін сақтау, бюджеттік тәуекелдерді басқару жүйесін жетілдіру және инвестициялық саясаттың тиімділігін арттыру ерекше маңызға ие болады (World Bank, 2024).

Жүргізілген талдау көрсеткендей, Қазақстан мен Өзірбайжанның алдында тұрған негізгі міндет - мұнай кірістерін қысқа мерзімді тұтыну қажеттіліктеріне ғана емес, ұзақ мерзімді экономикалық әртараптандыруға, адами капиталды дамытуға және инновациялық секторларды қолдауға бағыттау. Бұл табиғи ресурстарға тәуелділікті біртіндеп төмендетуге, мемлекеттік қаржының тұрақтылығын нығайтуға және әлеуметтік саясаттың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен бірге ұлттық қорлар мен тұрақтандыру қорларының қызметін жетілдіру, бюджеттік тәртіпті күшейту және мемлекеттік шығындардың нәтижелілігін бағалау жүйесін дамыту екі елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі шарттарының бірі болып қала береді (Ross, 2012).

Әлеуметтік шығындардың тұрақтылығын арттыру және мұнай кірістерін басқаруды жетілдіру бойынша ұсыныстар:

Қазақстан мен Өзірбайжан табиғи ресурстарға бай мемлекеттер ретінде мұнай секторынан түсетін кірістерді экономикалық өсуді қамтамасыз ету мен әлеуметтік саясатты іске асырудың маңызды қаржылық көзі ретінде пайдаланып келеді. Алайда әлемдік мұнай нарығындағы тұрақсыздық, энергияға сұраныс құрылымының өзгеруі және жаһандық экономикалық сын-қатерлер мұнай кірістерін басқарудың тиімді тетіктерін жетілдіру қажеттігін айқындайды. Осыған байланысты әлеуметтік шығындардың тұрақтылығын қамтамасыз ету тек мұнайдан түсетін табыстардың көлеміне ғана емес, оларды тиімді жоспарлау мен пайдалануға да байланысты. Сондықтан Қазақстан мен Өзірбайжанның тәжірибесін ескере отырып, мұнай кірістерін басқару жүйесін жетілдіруге бағытталған бірқатар ұсыныстарды ұсынуға болады (United Nations Development Programme, 2024).

Бірінші кезекте, экономиканы әртараптандыру саясатын одан әрі күшейту қажет. Мұнай бағасының әлемдік нарықтағы құбылмалылығы мемлекеттік кірістердің тұрақсыздығына әкелетіндіктен, экономиканың мұнай секторынан тыс салаларын дамыту ұзақ мерзімді қаржылық тұрақтылықтың негізгі шарты болып табылады. Бұл бағытта өңдеуші өнеркәсіпке,

агроөнеркәсіптік кешенге, цифрлық экономикаға, ақпараттық технологияларға, көлік-логистика инфрақұрылымына және жоғары технологиялық өндірістерге инвестициялар көлемін ұлғайту маңызды. Экономиканың әртараптандырылуы жаңа жұмыс орындарын құруға, экспорт құрылымын кеңейтуге және мемлекеттік бюджеттің мұнай кірістеріне тәуелділігін төмендетуге мүмкіндік береді (International Monetary Fund, 2025b).

Екінші ұсыныс – ұлттық әл-ауқат қорларының қызметін жетілдіру және олардың жинақтау функциясын күшейту. Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры мен Әзірбайжанның SOFAZ қоры мұнай кірістерін тұрақтандырудың тиімді құралдары болғанымен, мұнай бағасы жоғары кезеңдерде алынатын қосымша табыстардың едәуір бөлігін ұзақ мерзімді инвестициялық активтерге бағыттау қажет. Мұндай тәсіл сарқылатын табиғи ресурстардан алынатын рентаны болашақ ұрпақтың игілігі үшін жинақтау қағидатына сәйкес келеді (Hartwick, 1977) және халықаралық қаржы ұйымдарының ұсынымдарымен үндеседі.

Үшінші бағыт – орта мерзімді бюджеттік жоспарлау жүйесін жетілдіру және нәтижеге бағдарланған бюджеттеу қағидаттарын кеңінен енгізу. Әлеуметтік шығындарды жоспарлау кезінде тек қаржыландыру көлеміне емес, олардың нақты нәтижелеріне басымдық берілуі тиіс. Осы мақсатта мемлекеттік бағдарламалар бойынша тиімділік көрсеткіштерін (Key Performance Indicators - KPI) енгізу, тәуелсіз мониторинг жүргізу және әлеуметтік жобалардың нәтижелілігін жүйелі бағалау ұсынылады. OECD және IMF ұсынымдары мемлекеттік шығындардың тиімділігін арттыру үшін дәл осы тәсілдің маңыздылығын көрсетеді (OECD, 2023).

Төртінші ұсыныс – адами капиталға инвестицияларды ұлғайту. Экономикалық теорияда адами капитал ұзақ мерзімді экономикалық өсудің маңызды факторы ретінде қарастырылады. Гари Беккердің еңбектерінде білім беру мен кәсіби даярлыққа салынған инвестициялар еңбек өнімділігін арттырып, экономиканың инновациялық әлеуетін күшейтетіні негізделген (Becker, 1993). Осыған байланысты Қазақстан мен Әзірбайжанда мұнай кірістерінің белгілі бір бөлігін мектепке дейінгі білім беру, жоғары білім, ғылыми зерттеулер, кәсіби даярлау және денсаулық сақтау жүйесін жаңғыртуға бағыттау ұсынылады. Бұл еңбек ресурстарының сапасын жақсартып, экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді.

Бесінші бағыт – мемлекеттік қаржының ашықтығы мен есептілігін арттыру. Мұнай кірістерін бөлу және пайдалану туралы ақпараттың ашық болуы қоғамның мемлекеттік институттарға деген сенімін нығайтып, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетеді. Бұл үшін бюджеттік ақпараттың қолжетімділігін кеңейту, ұлттық қорлардың қызметі туралы тұрақты есептерді жариялау және азаматтық қоғамның бюджеттік процестерге қатысуын күшейту маңызды. Ашықтық қағидаттарын сақтау мемлекеттік қаржы ресурстарының тиімді пайдаланылуын қамтамасыз етеді және қоғамдық бақылауды күшейтеді (International Monetary Fund, 2025b).

Алтыншы ұсыныс - мұнай кірістерінің белгілі бір бөлігін жасыл экономика мен экологиялық жобаларды дамытуға бағыттау. Әлемдік энергетикалық нарықта жаңартылатын энергия көздерінің үлесі артып, көміртегі шығарындыларын қысқарту бойынша халықаралық міндеттемелер күшейіп келеді. Сондықтан Қазақстан мен Әзірбайжан үшін күн және жел энергетикасын дамыту, энергия тиімділігін арттыру, қоршаған ортаны қорғау жобаларын қаржыландыру және көміртегі төмен технологияларды енгізу стратегиялық маңызға ие (United Nations Development Programme, 2024).

Жетінші ұсыныс – мемлекеттік инвестициялық саясаттың сапасын арттыру. Мұнай кірістерінен қаржыландырылатын жобаларды іріктеу кезінде олардың әлеуметтік-экономикалық тиімділігіне, қайтарымдылығына және өңірлік даму мақсаттарына сәйкестігіне ерекше назар аудару қажет. Инвестициялық жобалардың тиімділігін тәуелсіз сараптау мен кейінгі бағалау тәжірибесін кеңейту бюджет қаражатының нәтижелі пайдаланылуын қамтамасыз етеді (OECD, 2023).

Сегізінші бағыт – әлеуметтік тәуекелдерді басқарудың кешенді жүйесін дамыту. Демографиялық өзгерістер, халықтың қартаюы, еңбек нарығындағы трансформация және инфляциялық қысым әлеуметтік шығындардың құрылымына әсер етеді. Сондықтан әлеуметтік саясатты жоспарлау кезінде ұзақ мерзімді демографиялық болжамдарды пайдалану, әлеуметтік сақтан-

дыру жүйесін жетілдіру және әлеуметтік көмекті цифрлық платформалар арқылы атаулы негізде көрсету маңызды (United Nations Development Programme, 2024).

Жалпы алғанда, Қазақстан мен Әзірбайжанның әлеуметтік саясатының тиімділігі мұнай кірістерін басқару сапасымен тығыз байланысты. Мұнайдан түсетін табыстарды тиімді пайдалану, экономиканы әртараптандыру, адами капиталды дамыту, мемлекеттік қаржының ашықтығын қамтамасыз ету және ұлттық қорлардың инвестициялық мүмкіндіктерін кеңейту екі елдің ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ететін негізгі факторлар болып табылады. Ұсынылған шараларды жүйелі түрде жүзеге асыру мұнай кірістеріне тәуелділікті біртіндеп азайтып, әлеуметтік шығындардың тұрақты әрі тиімді қаржыландырылуына жағдай жасайды. Сонымен қатар бұл шаралар Қазақстан мен Әзірбайжанның жаһандық экономикалық өзгерістерге бейімделу қабілетін күшейтіп, халықтың әл-ауқатын арттыруға және орнықты дамуға қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің шектеулері

Зерттеудің үш шектеуі бар. Біріншіден, Қазақстан мен Әзірбайжанның бюджеттік жіктеме-лері толық бірдей емес: әлеуметтік қорғау, тұрғын үй, міндетті медициналық сақтандыру және бюджеттен тыс қорлар әртүрлі институционалдық контурда есептеледі. Сондықтан салыстырылмайтын ұлттық баптардан жасанды бірыңғай пайыз шығарылған жоқ. Екіншіден, мұнай кірісінің әлеуметтік шығынға ықпалы трансферттік және институционалдық арналар арқылы бағаланды; каузалдық эконометрикалық модель қолданылмағандықтан, нәтижелер тікелей себепті әсер коэффициенті ретінде түсіндірілмеуі тиіс. Үшіншіден, 2025-2026 жылдардағы кейбір деректер алдын ала немесе кейін қайта қаралуы мүмкін. Осы шектеулерге қарамастан, ресми және халықаралық дереккөздерді өзара тексеру негізгі қорытындылардың орнықтылығын арттырады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу барысында Қазақстан мен Әзірбайжан Республикасындағы мұнай кірістерінің әлеуметтік шығындарға әсері теориялық және тәжірибелік тұрғыдан кешенді түрде талданды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, екі мемлекеттің мемлекеттік қаржы жүйесінде мұнай секторынан түсетін кірістер стратегиялық маңызға ие және әлеуметтік саясатты қаржыландырудың негізгі көздерінің бірі болып табылады. Мұнайдан түсетін табыстар білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау, халықты жұмыспен қамту және әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту сияқты маңызды мемлекеттік бағдарламаларды іске асыруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің бірінші тарауында мұнай кірістерінің экономикалық мәні, олардың мемлекеттік бюджеттегі орны және әлеуметтік шығындардың әлеуметтік-экономикалық дамудағы рөлі қарастырылды. Ғылыми әдебиеттерді талдау нәтижесінде табиғи ресурстарға бай мемлекеттер үшін мұнай кірістерін тиімді басқарудың экономикалық тұрақтылық пен халықтың әл-ауқатын қамтамасыз етудегі шешуші фактор екендігі анықталды. Сонымен қатар ресурстық қарғыс (Resource Curse), голланд ауруы (Dutch Disease), тұрақты даму және фискалдық тұрақтылық теориялары мұнай кірістерін басқарудың ғылыми-әдіснамалық негізін құрайтыны көрсетілді.

Екінші тарауда Қазақстан мен Әзірбайжанның мұнай кірістері мен әлеуметтік шығындарының қазіргі жағдайына салыстырмалы талдау жүргізілді. Талдау нәтижесінде екі елде де мұнай секторынан түсетін кірістердің мемлекеттік бюджет кірістерінің елеулі бөлігін құрайтыны анықталды. Қазақстанда бұл қаражат Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры арқылы басқарылса, Әзірбайжанда аталған функцияны Мемлекеттік мұнай қоры (SOFAZ) жүзеге асырады. Сонымен бірге әлеуметтік шығындардың негізгі бөлігі әлеуметтік қорғау, білім беру және денсаулық сақтау салаларына бағытталатыны анықталды. Жүргізілген салыстырмалы талдау мұнай бағасының әлемдік нарықтағы өзгерістері екі мемлекеттің бюджеттік тұрақтылығы және әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыру мүмкіндіктерімен қатар өзгеретінін көрсетті.

Зерттеу барысында Қазақстан мен Әзірбайжанның әлеуметтік саясатында ортақ ерекшеліктермен қатар белгілі бір айырмашылықтар да анықталды. Қазақстанда әлеуметтік шығындардың жалпы көлемі экономиканың ауқымы мен халық санының көптігіне байланысты жоғары болса, Әзірбайжанда әлеуметтік қорғау бағытындағы шығындардың үлесі салыстырмалы түрде жоғары

екендігі байқалды. Сонымен қатар екі мемлекет те мұнай кірістерін басқару мақсатында арнайы ұлттық қорларды тиімді пайдаланып, бюджеттік тұрақтылықты қамтамасыз етуге ұмтылып келеді.

Үшінші тарауда мұнай кірістерін тиімді пайдалану мәселелері, әлеуметтік шығындардың тиімділігі және оларды жетілдіру бағыттары қарастырылды. Зерттеу нәтижелері әлеуметтік шығындардың көлемін ұлғайту ғана жеткіліксіз екенін, олардың нәтижелілігін арттырудың маңызы зор екенін көрсетті. Әлеуметтік бағдарламалардың тиімділігі адами даму индексі, өмір сүру ұзақтығы, білім сапасы, кедейлік деңгейі және басқа да әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер арқылы бағалануы тиіс. Сондықтан нәтижеге бағдарланған бюджеттеу, мемлекеттік бағдарламалардың тұрақты мониторингі және қаржы ресурстарын тиімді бөлу тетіктерін жетілдіру қажеттілігі негізделді.

Сонымен қатар зерттеу барысында Қазақстан мен Әзірбайжан экономикасының мұнай секторына жоғары тәуелділігі ұзақ мерзімді перспективада негізгі тәуекелдердің бірі екендігі анықталды. Мұнай бағасының құбылмалылығы, әлемдік энергетикалық нарықтағы өзгерістер, жаңартылатын энергия көздерінің үлесінің артуы және жаһандық экономикалық тұрақсыздық әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландырудың тұрақтылығына әсер етуі мүмкін. Осыған байланысты экономиканы әртараптандыру, мұнайдан тыс секторларды дамыту және адами капиталға инвестицияларды көбейту екі мемлекет үшін стратегиялық басымдық болып табылады.

Зерттеу нәтижелері мұнай кірістерін тиімді басқару тек бюджеттік тұрақтылықты қамтамасыз етіп қана қоймай, әлеуметтік саясаттың сапасын арттыруға, халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға және ұзақ мерзімді экономикалық өсуді қолдауға мүмкіндік беретінін көрсетті. Ұлттық қорлардың тиімді қызметі, мемлекеттік қаржының ашықтығы, инвестициялық саясаттың сапасы және әлеуметтік шығындардың нәтижелілігін бағалау жүйесін жетілдіру мұнайға тәуелді экономикалардың орнықты дамуының негізгі шарттарының бірі болып табылады.

Осылайша, зерттеудің мақсатына толық қол жеткізілді және қойылған міндеттер орындалды. Зерттеу нәтижелері Қазақстан мен Әзірбайжанның мұнай кірістерін басқару тәжірибесін жетілдіруге, әлеуметтік шығындардың тиімділігін арттыруға және мемлекеттік қаржы саясатын дамытуға бағытталған ғылыми негізделген қорытындылар мен ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді. Ұсынылған тәсілдер мен ұсыныстар табиғи ресурстарға тәуелді мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық саясатын жетілдіруде тәжірибелік маңызға ие және мемлекеттік басқару органдарының, ғылыми қауымдастықтың және қаржы саласы мамандарының қызметінде қолданылуы мүмкін. Жүргізілген зерттеу нәтижелері негізінде келесі практикалық ұсыныстар берілді:

1. Экономиканы әртараптандыруды жеделдету арқылы мұнай кірістеріне тәуелділікті кезең-кезеңімен төмендету және шикізаттық емес секторлардың үлесін арттыру.

2. Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры мен Әзірбайжанның SOFAZ қорының инвестициялық саясатын жетілдіру, мұнай бағасы жоғары кезеңдердегі қосымша кірістердің басым бөлігін ұзақ мерзімді жинақтауға және тиімді инвестициялауға бағыттау.

3. Нәтижеге бағдарланған бюджеттік жоспарлау жүйесін кеңейту, әлеуметтік бағдарламалардың тиімділігін нақты индикаторлар арқылы тұрақты бағалау.

4. Білім беру, денсаулық сақтау, ғылым және инновация салаларына инвестицияларды ұлғайту, адами капиталдың сапасын арттыруға басымдық беру.

5. Мемлекеттік қаржының ашықтығы мен есептілігін күшейту, мұнай кірістерінің қалыптасуы мен пайдаланылуы туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру.

6. Мұнай кірістерінің белгілі бір бөлігін жасыл экономика, жаңартылатын энергия көздері және экологиялық жобаларды дамытуға бағыттау, бұл жаһандық энергетикалық трансформация жағдайында экономиканың бәсекеге қабілеттілігін сақтауға мүмкіндік береді.

7. Әлеуметтік шығындардың тиімділігін цифрлық мониторинг және тәуелсіз бағалау құралдары арқылы тұрақты бақылау, мемлекеттік ресурстарды пайдаланудың нәтижелілігін арттыру.

Жалпы алғанда, мұнай кірістерін тиімді басқару, әлеуметтік шығындардың нәтижелілігін арттыру және экономиканы әртараптандыру Қазақстан мен Әзірбайжанның ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етудің негізгі алғышарттары болып табылады. Осы бағыттардағы жүйелі реформалар халықтың әл-ауқатын арттыруға, мемлекеттік қаржының орнықтылығын нығайтуға және тұрақты дамуға қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Міндетті декларациялар

Қаржыландыру. Зерттеу сыртқы қаржыландырусыз орындалды.

Мүдделер қақтығысы. Авторлар мүдделер қақтығысының жоқ екенін мәлімдейді.

Авторлардың үлесі. 1-автор: тұжырымдама, әдіснама, ғылыми жетекшілік, мәтінді сыни қайта қарау. 2-автор: деректерді жинау, салыстырмалы талдау, бастапқы мәтінді дайындау, визуализация. Екі автор да соңғы нұсқаны оқып, мақұлдады.

Этика және келісім. Зерттеу ашық агрегатталған статистика мен жария құжаттарға негізделген; адам қатысушылар мен жеке деректер қолданылмағандықтан, этикалық комитет мақұлдауы талап етілмейді.

Деректердің қолжетімділігі. Талдауда қолданылған деректер мақалада көрсетілген ашық ресми дереккөздерде қолжетімді.

Әдебиеттер:

Arezki, R., & Ismail, K. (2013). Boom-bust cycle, asymmetrical fiscal response and the Dutch disease. *Journal of Development Economics*, 101, 256-267. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2012.11.007>

Auty, R. M. (1993). *Sustaining development in mineral economies: The resource curse thesis*. Routledge.

Badeeb, R. A., Lean, H. H., & Clark, J. (2017). The evolution of the natural resource curse thesis: A critical literature survey. *Resources Policy*, 51, 123-134. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2016.10.015>

Becker, G. S. (1993). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education* (3rd ed.). University of Chicago Press.

Bleaney, M., & Halland, H. (2014). Natural resource exports, fiscal policy volatility and growth. *Scottish Journal of Political Economy*, 61(5), 502-522. <https://doi.org/10.1111/sjpe.12055>

Brunnschweiler, C. N., & Bulte, E. H. (2008). The resource curse revisited and revised: A tale of paradoxes and red herrings. *Journal of Environmental Economics and Management*, 55(3), 248-264. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2007.08.004>

Cockx, L., & Francken, N. (2016). Natural resources: A curse on education spending? *Energy Policy*, 92, 394-408. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.02.027>

Collier, P., & Goderis, B. (2012). Commodity prices and growth: An empirical investigation. *European Economic Review*, 56(6), 1241-1260. <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2012.04.002>

Corden, W. M., & Neary, J. P. (1982). Booming sector and de-industrialisation in a small open economy. *The Economic Journal*, 92(368), 825-848. <https://doi.org/10.2307/2232670>

Corrigan, C. C. (2014). Breaking the resource curse: Transparency in the natural resource sector and the Extractive Industries Transparency Initiative. *Resources Policy*, 40, 17-30. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2013.10.003>

Davis, J. M., Ossowski, R., Daniel, J. A., & Barnett, S. (2001). Stabilization and savings funds for nonrenewable resources: Experience and fiscal policy implications (IMF Occasional Paper No. 205). International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/Occasional-Papers/Issues/2016/12/30/Stabilization-and-Savings-Funds-for-Nonrenewable-Resources-4030>

Esanov, A., Raiser, M., & Buiters, W. (2001). Nature's blessing or nature's curse: The political economy of transition in resource-based economies (EBRD Working Paper No. 66). European Bank for Reconstruction and Development.

Extractive Industries Transparency Initiative. (2023). EITI Standard 2023. <https://eiti.org/eiti-standard>

- Farzanegan, M. R., & Markwardt, G. (2009). The effects of oil price shocks on the Iranian economy. *Energy Economics*, 31(1), 134-151. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2008.09.003>
- Frankel, J. A. (2010). The natural resource curse: A survey (NBER Working Paper No. 15836). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w15836>
- Gelb, A. H. (Ed.). (1988). *Oil windfalls: Blessing or curse?* Oxford University Press for the World Bank.
- Gylfason, T. (2001). Natural resources, education, and economic development. *European Economic Review*, 45(4-6), 847-859. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(01\)00127-1](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00127-1)
- Haber, S., & Menaldo, V. (2011). Do natural resources fuel authoritarianism? A reappraisal of the resource curse. *American Political Science Review*, 105(1), 1-26. <https://doi.org/10.1017/S0003055410000584>
- Hartwick, J. M. (1977). Intergenerational equity and the investing of rents from exhaustible resources. *American Economic Review*, 67(5), 972-974.
- Humphreys, M., Sachs, J. D., & Stiglitz, J. E. (Eds.). (2007). *Escaping the resource curse*. Columbia University Press.
- International Forum of Sovereign Wealth Funds. (2008). *Sovereign wealth funds: Generally accepted principles and practices-Santiago Principles*. <https://www.ifswf.org/santiago-principles>
- International Labour Organization. (2024). *World social protection report 2024-26: Universal social protection for climate action and a just transition*. <https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-social-protection-report-2024-26>
- International Monetary Fund. (2007). *Guide on resource revenue transparency*. <https://www.imf.org/external/np/pp/2007/eng/051507g.pdf>
- International Monetary Fund. (2012). *Macroeconomic policy frameworks for resource-rich developing countries*. <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/082412.pdf>
- International Monetary Fund. (2014). *Government finance statistics manual 2014*. <https://www.imf.org/external/Pubs/FT/GFS/Manual/2014/gfsfinal.pdf>
- International Monetary Fund. (2025a). Republic of Azerbaijan: 2025 Article IV consultation-Press release; and staff report (IMF Country Report No. 25/98). <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/002/2025/098/002.2025.issue-098-en.xml>
- International Monetary Fund. (2025b). *Fiscal monitor: Fiscal policy under uncertainty*. <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2025/04/23/fiscal-monitor-april-2025>
- International Monetary Fund. (2025c). Republic of Kazakhstan: 2024 Article IV consultation-Press release; and staff report (IMF Country Report No. 25/30). <https://doi.org/10.5089/9798400299483.002>
- International Monetary Fund. (2025d). *Regional economic outlook: Middle East and Central Asia*. <https://www.imf.org/en/Publications/REO/MECA>
- International Monetary Fund. (2026a). Republic of Azerbaijan: 2026 Article IV consultation-Staff report (IMF Country Report No. 26/112). <https://doi.org/10.5089/9798229048446.002>
- International Monetary Fund. (2026b). Republic of Kazakhstan: 2025 Article IV consultation-Press release; and staff report (IMF Country Report No. 26/17). <https://doi.org/10.5089/9798229034739.002>
- James, A. (2015). The resource curse: A statistical mirage? *Journal of Development Economics*, 114, 55-63. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2014.10.006>
- Kalyuzhnova, Y. (2008). *Economics of the Caspian oil and gas wealth: Companies, governments, policies*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230227552>
- Karl, T. L. (1997). *The paradox of plenty: Oil booms and petro-states*. University of California Press.
- Kolstad, I., & Wiig, A. (2009). Is transparency the key to reducing corruption in resource-rich countries? *World Development*, 37(3), 521-532. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2008.07.002>
- Lederman, D., & Maloney, W. F. (Eds.). (2007). *Natural resources: Neither curse nor destiny*. Stanford University Press and World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6545-8>
- Mehlum, H., Moene, K., & Torvik, R. (2006). Institutions and the resource curse. *The Economic Journal*, 116(508), 1-20. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2006.01045.x>

- Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan. (2025). State budget execution reports. <https://maliyye.gov.az/en>
- Najman, B., Pomfret, R., & Raballand, G. (Eds.). (2008). The economics and politics of oil in the Caspian Basin: The redistribution of oil revenues in Azerbaijan and Central Asia. Routledge.
- Natural Resource Governance Institute. (2014). Natural resource charter (2nd ed.). <https://resourcegovernance.org/publications/natural-resource-charter-2nd-ed>
- OECD. (2023). Government at a glance 2023. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/3d5c5d31-en>
- OECD. (n.d.). Social expenditure database (SOCX). Retrieved August 26, 2026, from <https://www.oecd.org/social/expenditure.htm>
- President of the Republic of Azerbaijan. (1999). On establishment of the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan (Decree No. 240). <https://oilfund.az/en/fund/about-the-fund/legal-documents>
- Ross, M. L. (2001). Does oil hinder democracy? World Politics, 53(3), 325-361. <https://doi.org/10.1353/wp.2001.0011>
- Ross, M. L. (2012). The oil curse: How petroleum wealth shapes the development of nations. Princeton University Press.
- Sachs, J. D., & Warner, A. M. (2001). The curse of natural resources. European Economic Review, 45(4-6), 827-838. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(01\)00125-8](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00125-8)
- State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan. (2025). Annual report 2024. <https://oilfund.az/en/report-and-statistics/report-archive>
- State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan. (2026, January 27). SOFAZ revenue and expenditure statement for January-December 2025. <https://oilfund.az/en/fund/press-room/news-archive/1759>
- State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. (2025). Official statistics of Azerbaijan [Data set]. <https://www.stat.gov.az/?lang=en>
- Stiglitz, J. E. (2012). The price of inequality. W. W. Norton.
- Tornell, A., & Lane, P. R. (1999). The voracity effect. American Economic Review, 89(1), 22-46. <https://doi.org/10.1257/aer.89.1.22>
- Tsani, S. (2013). Natural resources, governance and institutional quality: The role of resource funds. Resources Policy, 38(2), 181-195. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2012.11.001>
- UNESCO Institute for Statistics. (n.d.). UIS Data Browser: Education finance. Retrieved August 26, 2026, from <https://databrowser.uis.unesco.org/>
- United Nations Development Programme. (2024). Human development report 2023/2024: Breaking the gridlock. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24>
- van der Ploeg, F. (2011). Natural resources: Curse or blessing? Journal of Economic Literature, 49(2), 366-420. <https://doi.org/10.1257/jel.49.2.366>
- van der Ploeg, F., & Venables, A. J. (2011). Harnessing windfall revenues: Optimal policies for resource-rich developing economies. The Economic Journal, 121(551), 1-30. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2010.02411.x>
- Venables, A. J. (2016). Using natural resources for development: Why has it proven so difficult? Journal of Economic Perspectives, 30(1), 161-184. <https://doi.org/10.1257/jep.30.1.161>
- World Bank. (2021). The changing wealth of nations 2021: Managing assets for the future. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1590-4>
- World Bank. (2024). Global economic prospects, June 2024. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-2058-8>
- World Bank. (2025). World Development Indicators [Data set]. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- World Health Organization. (n.d.). Global Health Expenditure Database. Retrieved August 26, 2026, from <https://apps.who.int/nha/database>
- Қазақстан Республикасы Президенті. (2000). Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры туралы (№ 402 Жарлық). https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U000000402_

Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі. (2025). Мемлекеттік бюджеттің атқарылуы туралы есептер. <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin>

Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросы. (2025). Қазақстан Республикасының ресми статистикасы [Деректер жиынтығы]. <https://stat.gov.kz/>

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі. (2026a). 2025 жылғы жылдық есеп. <https://nationalbank.kz/kk/news/godovoy-otchet-nbk>

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі. (2026b). Ұлттық қор операциялары және Қазақстан эмитенттерінің қаржы құралдары [Деректер жиынтығы]. <https://nationalbank.kz/kk/news/operations-NF>

References:

Arezki, R., & Ismail, K. (2013). Boom-bust cycle, asymmetrical fiscal response and the Dutch disease. *Journal of Development Economics*, 101, 256-267. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2012.11.007>

Auty, R. M. (1993). *Sustaining development in mineral economies: The resource curse thesis*. Routledge.

Badeeb, R. A., Lean, H. H., & Clark, J. (2017). The evolution of the natural resource curse thesis: A critical literature survey. *Resources Policy*, 51, 123-134. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2016.10.015>

Becker, G. S. (1993). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education* (3rd ed.). University of Chicago Press.

Bleaney, M., & Halland, H. (2014). Natural resource exports, fiscal policy volatility and growth. *Scottish Journal of Political Economy*, 61(5), 502-522. <https://doi.org/10.1111/sjpe.12055>

Brunnschweiler, C. N., & Bulte, E. H. (2008). The resource curse revisited and revised: A tale of paradoxes and red herrings. *Journal of Environmental Economics and Management*, 55(3), 248-264. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2007.08.004>

Cockx, L., & Francken, N. (2016). Natural resources: A curse on education spending? *Energy Policy*, 92, 394-408. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.02.027>

Collier, P., & Goderis, B. (2012). Commodity prices and growth: An empirical investigation. *European Economic Review*, 56(6), 1241-1260. <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2012.04.002>

Corden, W. M., & Neary, J. P. (1982). Booming sector and de-industrialisation in a small open economy. *The Economic Journal*, 92(368), 825-848. <https://doi.org/10.2307/2232670>

Corrigan, C. C. (2014). Breaking the resource curse: Transparency in the natural resource sector and the Extractive Industries Transparency Initiative. *Resources Policy*, 40, 17-30. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2013.10.003>

Davis, J. M., Ossowski, R., Daniel, J. A., & Barnett, S. (2001). Stabilization and savings funds for nonrenewable resources: Experience and fiscal policy implications (IMF Occasional Paper No. 205). International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/Occasional-Papers/Issues/2016/12/30/Stabilization-and-Savings-Funds-for-Nonrenewable-Resources-4030>

Esanov, A., Raiser, M., & Buiter, W. (2001). Nature's blessing or nature's curse: The political economy of transition in resource-based economies (EBRD Working Paper No. 66). European Bank for Reconstruction and Development.

Extractive Industries Transparency Initiative. (2023). EITI Standard 2023. <https://eiti.org/eiti-standard>

Farzanegan, M. R., & Markwardt, G. (2009). The effects of oil price shocks on the Iranian economy. *Energy Economics*, 31(1), 134-151. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2008.09.003>

Frankel, J. A. (2010). The natural resource curse: A survey (NBER Working Paper No. 15836). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w15836>

Gelb, A. H. (Ed.). (1988). *Oil windfalls: Blessing or curse?* Oxford University Press for the World Bank.

Gylfason, T. (2001). Natural resources, education, and economic development. *European Economic Review*, 45(4-6), 847-859. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(01\)00127-1](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00127-1)

- Haber, S., & Menaldo, V. (2011). Do natural resources fuel authoritarianism? A reappraisal of the resource curse. *American Political Science Review*, 105(1), 1-26. <https://doi.org/10.1017/S0003055410000584>
- Hartwick, J. M. (1977). Intergenerational equity and the investing of rents from exhaustible resources. *American Economic Review*, 67(5), 972-974.
- Humphreys, M., Sachs, J. D., & Stiglitz, J. E. (Eds.). (2007). *Escaping the resource curse*. Columbia University Press.
- International Forum of Sovereign Wealth Funds. (2008). *Sovereign wealth funds: Generally accepted principles and practices-Santiago Principles*. <https://www.ifswf.org/santiago-principles>
- International Labour Organization. (2024). *World social protection report 2024-26: Universal social protection for climate action and a just transition*. <https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-social-protection-report-2024-26>
- International Monetary Fund. (2007). *Guide on resource revenue transparency*. <https://www.imf.org/external/np/pp/2007/eng/051507g.pdf>
- International Monetary Fund. (2012). *Macroeconomic policy frameworks for resource-rich developing countries*. <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/082412.pdf>
- International Monetary Fund. (2014). *Government finance statistics manual 2014*. <https://www.imf.org/external/Pubs/FT/GFS/Manual/2014/gfsfinal.pdf>
- International Monetary Fund. (2025a). *Republic of Azerbaijan: 2025 Article IV consultation-Press release; and staff report (IMF Country Report No. 25/98)*. <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/002/2025/098/002.2025.issue-098-en.xml>
- International Monetary Fund. (2025b). *Fiscal monitor: Fiscal policy under uncertainty*. <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2025/04/23/fiscal-monitor-april-2025>
- International Monetary Fund. (2025c). *Republic of Kazakhstan: 2024 Article IV consultation-Press release; and staff report (IMF Country Report No. 25/30)*. <https://doi.org/10.5089/9798400299483.002>
- International Monetary Fund. (2025d). *Regional economic outlook: Middle East and Central Asia*. <https://www.imf.org/en/Publications/REO/MECA>
- International Monetary Fund. (2026a). *Republic of Azerbaijan: 2026 Article IV consultation-Staff report (IMF Country Report No. 26/112)*. <https://doi.org/10.5089/9798229048446.002>
- International Monetary Fund. (2026b). *Republic of Kazakhstan: 2025 Article IV consultation-Press release; and staff report (IMF Country Report No. 26/17)*. <https://doi.org/10.5089/9798229034739.002>
- James, A. (2015). The resource curse: A statistical mirage? *Journal of Development Economics*, 114, 55-63. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2014.10.006>
- Kalyuzhnova, Y. (2008). *Economics of the Caspian oil and gas wealth: Companies, governments, policies*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230227552>
- Karl, T. L. (1997). *The paradox of plenty: Oil booms and petro-states*. University of California Press.
- Kolstad, I., & Wiig, A. (2009). Is transparency the key to reducing corruption in resource-rich countries? *World Development*, 37(3), 521-532. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2008.07.002>
- Lederman, D., & Maloney, W. F. (Eds.). (2007). *Natural resources: Neither curse nor destiny*. Stanford University Press and World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6545-8>
- Mehlum, H., Moene, K., & Torvik, R. (2006). Institutions and the resource curse. *The Economic Journal*, 116(508), 1-20. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2006.01045.x>
- Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan. (2025). *State budget execution reports*. <https://maliyye.gov.az/en>
- Najman, B., Pomfret, R., & Raballand, G. (Eds.). (2008). *The economics and politics of oil in the Caspian Basin: The redistribution of oil revenues in Azerbaijan and Central Asia*. Routledge.
- Natural Resource Governance Institute. (2014). *Natural resource charter (2nd ed.)*. <https://resourcegovernance.org/publications/natural-resource-charter-2nd-ed>
- OECD. (2023). *Government at a glance 2023*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/3d5c5d31-en>

- OECD. (n.d.). Social expenditure database (SOCX). Retrieved August 26, 2026, from <https://www.oecd.org/social/expenditure.htm>
- President of the Republic of Azerbaijan. (1999). On establishment of the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan (Decree No. 240). <https://oilfund.az/en/fund/about-the-fund/legal-documents>
- Ross, M. L. (2001). Does oil hinder democracy? *World Politics*, 53(3), 325-361. <https://doi.org/10.1353/wp.2001.0011>
- Ross, M. L. (2012). *The oil curse: How petroleum wealth shapes the development of nations*. Princeton University Press.
- Sachs, J. D., & Warner, A. M. (2001). The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45(4-6), 827-838. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(01\)00125-8](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00125-8)
- State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan. (2025). Annual report 2024. <https://oilfund.az/en/report-and-statistics/report-archive>
- State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan. (2026, January 27). SOFAZ revenue and expenditure statement for January-December 2025. <https://oilfund.az/en/fund/press-room/news-archive/1759>
- State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. (2025). Official statistics of Azerbaijan [Data set]. <https://www.stat.gov.az/?lang=en>
- Stiglitz, J. E. (2012). The price of inequality. W. W. Norton.
- Tornell, A., & Lane, P. R. (1999). The voracity effect. *American Economic Review*, 89(1), 22-46. <https://doi.org/10.1257/aer.89.1.22>
- Tsani, S. (2013). Natural resources, governance and institutional quality: The role of resource funds. *Resources Policy*, 38(2), 181-195. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2012.11.001>
- UNESCO Institute for Statistics. (n.d.). UIS Data Browser: Education finance. Retrieved August 26, 2026, from <https://databrowser.uis.unesco.org/>
- United Nations Development Programme. (2024). Human development report 2023/2024: Breaking the gridlock. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24>
- van der Ploeg, F. (2011). Natural resources: Curse or blessing? *Journal of Economic Literature*, 49(2), 366-420. <https://doi.org/10.1257/jel.49.2.366>
- van der Ploeg, F., & Venables, A. J. (2011). Harnessing windfall revenues: Optimal policies for resource-rich developing economies. *The Economic Journal*, 121(551), 1-30. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2010.02411.x>
- Venables, A. J. (2016). Using natural resources for development: Why has it proven so difficult? *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 161-184. <https://doi.org/10.1257/jep.30.1.161>
- World Bank. (2021). *The changing wealth of nations 2021: Managing assets for the future*. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1590-4>
- World Bank. (2024). *Global economic prospects*, June 2024. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-2058-8>
- World Bank. (2025). *World Development Indicators* [Data set]. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- World Health Organization. (n.d.). *Global Health Expenditure Database*. Retrieved August 26, 2026, from <https://apps.who.int/nha/database>
- Qazaqstan Respublikasy Ulttyq statistika biurosy. (2025). *Qazaqstan Respublikasynyn resmi statistikasy* [Official statistics of the Republic of Kazakhstan] [Data set]. <https://stat.gov.kz/>
- Qazaqstan Respublikasy Qarzhy ministrigi. (2025). *Memlekettik biudzhettin atqarylyy turaly esepter* [State budget execution reports]. <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin>
- Qazaqstan Respublikasynyn Ulttyq Banki. (2026a). *2025 zhylygy zhyldyq esep* [Annual report 2025]. <https://nationalbank.kz/kk/news/godovoy-otchet-nbk>
- Qazaqstan Respublikasynyn Ulttyq Banki. (2026b). *Ulttyq qor operatsialary zhane Qazaqstan emitentterinin qarzhy quraldary* [National Fund operations and financial instruments of Kazakhstan issuers] [Data set]. <https://nationalbank.kz/kk/news/operations-NF>
- Qazaqstan Respublikasy Prezidenti. (2000). *Qazaqstan Respublikasynyn Ulttyq qory turaly* [On the National Fund of the Republic of Kazakhstan] (Decree No. 402). https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U000000402_